

Εὐτροπία, ἤγουν καλοτροπία, καλοηθία· καθὼς ἡ ἀστείότης, δικάσειν ψυχῆς ἀνθρώπου, γεννημένου καὶ θραμμένου εἰς Ἄστν, ἤγουν εἰς πόλιν, ὅπου τὰ ἥθη ὑποθέτονται κομψότερα καὶ ἡμερώτερα παρὰ τῶν χωρικῶν, τῶν γεννημένων δηλαδὴ εἰς τὰ χωρία. Τὴν αὐτὴν μεταφορὰν ἐφύλαξε καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν *Χώραν*, τὴν σημαίνουσιν τὸ Ἄστν, ἢ τὴν Πόλιν, ἐσχημάτισε τὸ *Χωρατόν*, ἢ *Χωράτευμα* (Ἀστείότης), τὸ *Χωρατεύω* (Ἀστεύομαι), καὶ τὸ *Χωρατευτής*, ἢ γρατικοτουρκοχυδαϊκῶς, *Χωραταντοής* (Ἀστεῖος)».

«Ἡ διάθεσις αὕτη στέκει εἰς τὸ νὰ λέγῃ τις κατ' ἄλλων, καὶ ν' ἀκούῃ ἀπ' ἄλλους σκώμματα καὶ περιπαίσματα εὐφυῆ, ἐκφρασμένα μὲ τοιαύτην χάριν (ὡς τὸ σημαίνει καὶ τοῦ Ἀστεῖζομαι, ἢ Ἀστεύομαι, τὸ συνώνυμον *Χαριεντίζομαι*), ὥστε νὰ κινῶσιν εἰς γέλωτα, χωρὶς νὰ λυπῶσιν ἢ νὰ ταρασσῶσι τὸν ἀκούοντα. Ἡ φυσικὴ αὕτη ἀρετὴ, διὰ νὰ ᾔηται ἀληθῶς τοιαύτη, πρέπει, καθὼς καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, νὰ στέκῃ εἰς τὴν μεσότητα. Τὰ ἄκρα της εἶναι, καθ' ὑπερβολὴν, ἡ *Βωμολοχία*, κατ' ἑλλειψιν, ἡ *Ἀγροικία*. Ὁ βωμολόχος λέγει καὶ ἀκούει τοιαῦτα γελοῖα, ὅποια λυποῦσι πλέον παρὰ εὐφραίνουσι τὸν ἀκούοντα· ἐξεναντίας ὁ Ἀγροικὸς, μήτε λέγει, μήτε ν' ἀκούσῃ ἀπ' ἄλλους ὑποφέρει τίποτε γελοῖον. Κυρίως Ἀγροικὸς λέγεται ὁ κατοικῶν τοὺς ἀγροὺς, ἤγουν τὰ χωρία, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν αὐτὴν λέξιν *Χωρίον*, ἐσχηματίσαμεν τὸν *Χωρικόν* ἢ *Χωριάτην*, καὶ κατὰ μεταφορὰν, τὸν ἔχοντα τοιαῦτα ἥθη, ὅποια ἔχουσιν οἱ γεννημένοι καὶ θραμμένοι εἰς τοὺς ἀγροὺς».

Σελ. 22,34 γραπτέον «ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥηγίου». Σελ. 291,1 γρ. αὐτοῦ-
ναντίαν». Σελ. 293,20 γρ. ἀπαρξέ Ῥούφω τῷ Ἐφραίμ.

Η ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Εὐρισκόμενός ποτε παρὰ τινι φίλῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, περόντος καὶ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐμπείρου διδασκάλου μεγάλης μαίσεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τοῦ κ. Γ. Σ. . . , εἶδον αἰφνης ἀναγεννώμενον ἐκ τοῦ μηδενὸς ζήτημα, περὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἰδίως περὶ τῆς γλώσσης τὴν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διατριβὴν αὐτοῦ ἐλάλησεν· ἐν τούτοις ὁμῶς μετὰ μακρὰν ἀνωφελεῆ συνδιάλεξιν τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἐν τέλει παντελῶς ἀλυτον, τοῦθ' ὅπερ εὐκόλως ἡδύνατό τις νὰ προμαντεύσῃ, οὐ μόνον διότι οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ὁ χρόνος ἦσαν πρὸς τοιαύτην συζήτησιν κατὰλληλα, ἀλλὰ καὶ διότι οὔτε οἱ μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν λαβόντες ἦσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντρίβεις, οὔτε δυνατόν ἦτο, καθὼς μοι ἐφαίνετο, νὰ λυθῇ

τὸ ζήτημα ἀπλῶς διὰ τῶν Εὐαγγελίων, ἐν οἷς (ὡς μοι συγχωρηθῇ νᾶ τὸ εἶπω, ἀφ' οὗ πολλά τῶν χρυσῶν τῆς νεότητός μου ἔτῶν εἶχον θυσιάσει περὶ τὴν θεολογίαν ἀσχολούμενος) ἐγὼ ἀρκούντως ἤμην μεμυημένος. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ἐκείνης ἤκουσα τὸν κ. Γ. Σ. . . . λέγοντα· αἰδοῦ θέμα λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἄξιον ὄντως ἐρεῦνης·» τὰς λέξεις ταύτας συνέλαβον ἐγὼ καὶ ἀπελθὼν ἐκόμισα μετ' ἐμοῦτοῦ οἴκαδε.

Καὶ ἐν ᾧ διηρχόμην ἐν ἡσυχίᾳ τὰς ὥρας μου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἰδοὺ ὅποῃαι τινες σκέψεις, ὅποῃαι ιδέαι, ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνέβαινον γεννώμεναι. α' Ὅσον παράδοξον πρᾶγμα τῷ ὄντι, ἔλεγον· ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις¹ λέγει σαφέστατα, ὅτι μόνον ὡς ἄνθρωπος δύναται νὰ σώσῃ τοῦ Ἀδὰμ τὸ ἀμαρτήσαν γένος, ἐν ᾧ αὐτὸς λέγει, ὅτι ὁ θυσιαζόμενος υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μόνον ὡς τοιοῦτος φέρει τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ (Ε', 15) λέγει τὰ αὐτὰ οὕτω· «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν» ἐν ᾧ ταῦτα περίπου καὶ ὁ Πέτρος (ἐν Β', 21), καὶ τὸ πασίγνωστον στιχηρὸν λέγουσιν· «ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς κτλ.» ἐν ᾧ τέλος σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης κατὰφαίνεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς «ἵνα συναναστραφῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων» καὶ «μορφὴν δούλου λαβὼν νὰ σώσῃ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀνθρώπους, ἐν τούτοις ὅμως ὡς τοιοῦτον, ὡς εἶχεν οἰκονομήσει τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐλάχιστον γινώσκομεν αὐτόν, ἐν τούτοις ὡς ἄνθρωπον ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλειαν αὐτοῦ φύσιν αὐδαίς παρ' ἡμῶν ἐξήτασεν αὐτόν. Ἐν ᾧ παντοῖαι περὶ τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ φύσεως συνετάχθησαν πραγματεῖαι, ἐν ᾧ πάμπολλοι ἐξήτασαν αὐτόν ὡς Θεόν, ἢ ὡς ἄνθρωπον ἡνωμένην πάντῳ ἔχοντα καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης, ὡς ἄνθρωπον ἀπλῶς καὶ τοιοῦτον ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλειαν αὐτοῦ φύσιν αὐδαίς καθ' ὅσον γινώσκομεν ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν ἀνηρεύνησεν αὐτόν. Καὶ ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι γινώσκουσι καλῶς ὅτι «πᾶν ὅ,τι κατώρθωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, τοῦτο διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως ἠδύνατο καὶ κατορθώσῃ καὶ διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως κατώρθωσε», ὅμως οὐδέποτε ἀνέλαβον νὰ ἐξετάσωσιν, ἄχι τὴν ἐνανθρώπισιν αὐτήν, διότι τοῦτο θὰ διαμενῇ εἰς ἡμᾶς εἰς αἰῶνα αἰῶνος μυστήριον μόνον εἰς τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀφ' οὗ κατὰ ὑπερφυσικὸν ὅλως τρόπον ἐγένετο, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Θεοῦ Λόγου, καὶ ὅποῖόν τινα διήγαγε μετὰ τῶν ὁμοίων του ἀναστρεφόμενος. Ἀλλὰ μὴ τοιαύτη τις ἐξέτασις καὶ ἐρευναὶ ὑπάρχει βλαβερὰ; Οὐδαμῶς, λέγομεν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὠφέλιμος». — Μετὰ τοιαύτας τινὰς σκέψεις ἀνέλαβον τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνωτέρω θέματος, ὅχι τοσοῦτον ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι τοῦτο θὰ λυθῇ δι' ἐμοῦ ἐντελῶς, ὅσον διότι ἐνόμιζον καὶ νομίζω, ὅτι οὕτω δίδεται παράδειγμα

¹ Ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἰωαν. ε', 53—55. Πλεῖστα δὲ πολλαχοῦ ὅμοια χωρία εἰρηγνται.

ἐν μὴ πρωτοφανεῖς, ὅμως κάπως νεοφανείς, πῶς δὴλον ὅτι ν' ἀνερευνηθῶσι πρὸ παντὸς οἱ θεολογοῦντες ἡμῶν ἱστορικοὶ τὰ ζητήματα αὐτῶν, πῶς ν' ἀναπτύσσωσιν αὐτὰ πρακτικώτερον· διότι πιστεύω ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ ἐνδιατρίβῃ μόνον περὶ τὴν ὑψηλὴν θεολογίαν, ὅσαςκις πρόκειται μάλιστα νὰ συνεννοηθῇ μετ' ἀνθρώπων τόσο χαμηλὰ κατοικούντων. Καὶ λοιπὸν φυλλομετρήσας, ὀλίγα βιβλία, ἅτινα ἦσαν «φίλοι μου ἄρχαῖοι, ὧν παρ' ὀλίγον ἀπίστως φερόμενος ἐπελαθόμεν» προσεπάθησα κατὰ τὸ δυνατόν νὰ διαλύσω ἐγὼ τὴν συζήτησιν ἐκείνην, περὶ ἧς εἶπον ἀρχόμενος τῆς διατριβῆς μου ταύτης. Κατὰ πόσον τοῦτο κατωρθώθη ὁ ἀναγνώστης θὰ συμπεράνῃ. Καὶ δὴ ἐκ τῆς ὀλιγοχρονίου ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτης μου παρατίθημι ἐνταῦθα μόνον τὰ οὐσιωδέστατα.

Τὸ ζήτημα προτείνεται οὕτω.

Α' Τίνας γλώσσας ἐλάλει ὁ Ἰησοῦς;

Β' Τίνων γλωσσῶν εἶχεν ἔστω καὶ ἀπλῆν τινα γνῶσιν;

Πρὶν ἢ ὅπως εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι ἐπιχειροῦμεν τοῦτο, ὑποτιθέμενοι ἀπλῶς τὴν ἀκατὰ σάρκα φύσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἥτοι ἐξετάζοντες αὐτὸν ἀπλῶς μόνον ὡς ἄνθρωπον· ὡς πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν περὶ αὐτῆς οὐδὲν τι ἔχομεν νὰ εἰπώμεν, οὐδὲν ἀντιλέγοντες· διότι ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν αὐτὸς ὁ τὰ πάντ' εἰδὼς καὶ τὰ πάντ' ἐπιστάμενος, παντογνώστης· ὅθεν ἐνταῦθα λέγομεν καὶ ἡμεῖς τὸ τοῦ Keim¹ «ἡ πίστις εἰς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν πᾶσαν ἀνατρέπει ἀνθρωπίνην ἱστορίαν, ἥτοι, εἰς οὐδὲν ἰσχύει πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ ἱστορία ὡς πρὸς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν, διότι τότε ἀνάγκη νὰ ὁμιλῇ τις μεταφυσικῶς, ὅποτε πᾶσα ἀνθρώπου ἔρευνα καταρρέει». Τὸ ζήτημα λοιπὸν τίθεται καθαρῶς ἱστορικόν, οὕτω δὲ θέλομεν νὰ μάθωμεν, ὡς ὁμιλῶν συναναστρέφετα μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων συμπολιτῶν, συμφυλετῶν καὶ ξένων ὁ Ἰησοῦς ὡς ἄνθρωπος ἀπλῶς.

Τὸ δὲ πρᾶγμα θέλει ἐκτεθῇ συντομώτατα, τὸ μὲν διότι ὕλικοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναφερομένου σπανίζομεν, οὐδεμία δ' ὑπάρχει συγγραφή περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνουσα, ἡμεῖς δὲ ιδέας ἀπλῶς τῆς φαντασίας ἡμῶν, ἐπὶ ἱστορικῶν ἀποδείξεων μὴ στηριζόμενας ἐν ταιαύταις μάλιστα περιστάσεσι βδελυσσόμεθα, τὸ δὲ, διότι καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ὀλίγισται περὶ τοῦ ὅλου θέματος ἡμῶν ὑπάρχουσιν.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὅπως λυθῶσιν αἱ ἀνωτέρω δύο ἐρωτήσεις ἐφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τρία τινά.

α) Ὅποια τίς ἐστὶν ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁποῖα τις ἡ παιδεία αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου ἀπλῶς, καὶ ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν.

β) Πῶς εἶχε τότε ἡ Ἑλληνικὴ ἢ Ἑβραϊκὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ (καὶ εἴτις ἄλλη γλῶσσα) ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς.

γ) Ὅποιας τινὲς μαρτυρίας ἔχομεν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ.

¹ Τόμ. Α', σελ. 421 Geschichte Jesu von Nazara in Ihrer Verkettung mit dem Gesamt-leben seines Volkes-frei untersucht Zurich 1872.

Α' Ὅποια τις ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Αἱ περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ γνώσεις ἡμῶν ἄπασαι στηρίζονται ἐν γένει ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων, ἅλλως δὲ ἱστορικῆς μαρτυρίας ταιαύτας οὐδαμῶς εὐρίσκομεν. Διὰ παντός δ' ἄφανε θὰ διαμένῃ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῆς ὑπερτρικονταετοῦς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε ἐμφανισθεῖς, μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τρία ἔτη συναναστρέφετο, καθὼς παρέδωκεν ἡμῖν ἀρχήθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως, ὅτι τοσοῦτον σκότος καλύπτει τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο οὐδαμῶς φαίνεται ἡμῖν παράδοξον· διότι ἀφ' οὗ καὶ ἄλλοθεν ὑπάρχει γνωστόν, ὅτι ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐμφάνισις μεγάλων, ἐξόχων πνευμάτων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνηθέσταται ἢ διὰ πέπλου μυστηριώδους καὶ σοβαροῦ καλύπτεται π. χ. τοῦ Μ. Κρόλου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ῥωμύλου κτλ., ἢ διὰ πολλῶν θαυμάτων περικοσμεῖται π. χ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ναπολέοντος, — ὅν τοῦτο γίνεται εἰς τὰ καινὰ ταῦτα τῶν ἀνθρώπων τέκνα, πόσω μάλλον ἔπρεπε νὰ γείνη εἰς τὸν ἀνώτατον πάντων ἀνθρώπων «τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως» τὸν θεῖον ὄντως Ἰησοῦν Χριστόν; Ἐν τούτοις πάλιν, ὅν καὶ αἰεὶ εἰδήσεις εἶνε ἐλλιπέσταται, θὰ συναθροίσωμεν αὐτάς, μικρὰ τεμάχια μεγάλου ἀτιμῆτου ἀδάμαντος, καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συνδέσωμεν ἐξ αὐτῶν ἔστω καὶ ἄτεχνόν τι κόσμημα.

Καὶ δὴ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἀνατροφή δὲν φαίνεται, ὡς πολλοὶ ἀντίχριστοι διετείναντο, ὅλως περημελημένη. Ἡ Ναζαρέτ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ τόπος τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ, διότι ἐκεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ πλεόν τοῦ βίου αὐτοῦ διέτριψεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας¹. Ἐνταῦθα ἀνετρέφετο συναναστρεφόμενος μετὰ τῶν παλαικρίθμων καὶ εὐφυῶν καὶ πῶς καὶ ἀνεπτυγμένων κατὰ σάρκα συγγενῶν αὐτοῦ, μετὰ μεγίστης ἅμα ἀπλότητος, καθὼς ἦτο ἀπλουστάτη καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἡ κατοικία. Τὴν ἀπλότητα δὲ ταύτην ἐν γένει τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ δύναμεθα νὰ εἰκάζωμεν τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς περὶ αὐτῆς σιωπῆς τῆς ἱστορίας, οὔτε ἐν Ἑλληνικοῖς οὔτε ἐν Ῥωμαίοις χρονικοῖς περιωπάζει τι μέχρι ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Ἰωσήφ «τέκτονος» ὄντος κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον². Μεταξὺ δὲ τῶν συγγενῶν, μεθ' ὧν ἀνεστρέφετο ὁ Ἰησοῦς, δύναμεθα ὡς πιθανότατον νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ Ἰάκωβος, ὃν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἐγνώρισεν, ἀνὴρ ὄντως δικαιοτάτος καὶ εὐφρόεστατος καὶ ἠθικώτατος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ θεόντως ἀνεπτυγμένος καὶ ἀρχούντως πεπαιδευμένος (νομομαθής), ἐννοοῦμεν αὐτὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καλεῖται.³ Ἀλλ' ἡ ἀπλότης τοῦ οἴκου τοῦ

¹ Ματθ. Β' 23. Λουκ. Δ' 16 καὶ ἄλλ.

² Ματθ. ΙΓ' 55. Μαρκ. ς' 3.

³ Ἰδ. Κεῖται αὐτόθ. τόμ. Α' σελ. 332.

Ἰησοῦ δύναται προσέτι νὰ εἰκασθῇ ἐμμέσως μὲν ἄλλ' ἐπαρκῶς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος, τῆς τότε ἐν Ἰουδαίᾳ γενικῶς ἐπικρατούσης, ὡς ἐπίσης γνωστὸν, ὅτι ὁ βίος τότε ἦτο πανταχοῦ κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἀπλούστατος, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρᾳ καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη ἐπαρχίᾳ τῆς Αἰγύπτου ¹.

Καὶ περὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ εὗρηνται ὀλίγισταί τινες εἰδήσεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ² λέγει «ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρίαμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσκι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ». Ταῦτά σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀναφέρει καὶ ὁ Μάρκος ³ σὺν τῇ διαφορᾷ, ὅτι παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ οἱ Ἰουδαῖοι ὀνομάζουσι τὸν Ἰησοῦν τέκτονος υἱόν, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ αὐτὸν τέκτονα. Ὁ δὲ Λουκᾶς ⁴ ταῦτά ἐκτίθησι ζωηρότερον καὶ δραματικώτερον, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης ⁵ ὡς πάντοτε συνειθίζει, πνευματικώτερον καὶ μυστικώτερον. Τοῦ τελευταίου τούτου αἱ λέξεις, αἱ ἰδίως ἡμῖν διαφέρουσαι εἰσιν «ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε· καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες πῶς οὗτος γράμματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν· ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με, κτλ.» Ἐκ τῶν ἄνω χωρίων καὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν παρκτηρεῖ τις καθαρῶς, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «ἄγρων ἔμαθε γράμματα», οὐδόλως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διδασχθεὶς, ἡ δὲ θαυμασμὸς, ὃν ἐκδηλοῖ ἡ πατρὶς αὐτοῦ, δείκνυσι σαφέστατα ὅτι «οἱ πάντες ὑπέθετον ἢ ὥφειλον νὰ ὑποθέτωσι τὸν Ἰησοῦν αὐτοδίδακτον.» Οὕτω δ' αὐτὸς ὁ θαυμασμὸς καὶ ὁ σκανδαλισμὸς τῶν Ἰουδαίων μετὰ σκώμματος πικροῦ καὶ περιφρονητικοῦ συνδεδεμένος, ὑπάρχει ἀπόδειξις ἐμμέσως μὲν ἀλλὰ πειστικωτάτῃ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνατρεφόμενος δὲν εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν σχολείοις τῆς ἐαυτοῦ πατρίδος, ἀλλ' ἔτι εἶχεν ἀνατραφῇ ὡς αὐτὴ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπαντῶσιν ἕτεραι δύο εἰδήσεις, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν. Καὶ ἡ μὲν τυγχάνει ἡ τοῦ Λουκᾶ, ⁶ ἡ δὲ εἶναι ὁ τίτλος *Ραββί*, *Ραββουνί*, *Διδάσκαλε* ὁ πολλάκις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ⁷ ἀπαντῶν, καὶ τῷ Ἰησοῦ ἀποδιδόμενος. Καὶ ἡ μὲν διήγησις ἐκείνη τοῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ διατρίβοντος δωδεκαετοῦς παιδὸς «ἀκούοντος τῶν διδασκάλων, καὶ ἐπερωτῶντος αὐτούς»

¹ Ἴδε Φίλων. λόγον εἰς Φλάκκον σ. 988 καὶ 977. Κ. Παπαρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, τομ. Β' σ. 357—360 καὶ 524—529. Schlosser's Weltgeschichte τομ. Γ' κτλ.

² Μ', 53-56. — ³ σ', 1-6. — ⁴ Δ', 14-23. — ⁵ Ζ', 14-36. — ⁶ Β', 41-52.

⁷ π. χ. Ματθ. ΙΒ', 38. ΙΘ', 16 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ.

κτλ. οὐδέν τι οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀνθρώπου, διότι οὐδ' ἀνκνέρεται τι περὶ αὐτῆς τοῦλάχιστον, ἀν π. γ. ἤθελεν ἢ ἐσκόπει νὰ διδαχθῇ τι παρὰ τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τοῦναντίον μάλιστα ὁ Εὐαγγελιστὴς προτίθεται διὰ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ ἐκείνης νὰ παραστήσῃ ἡμῖν ὅτι ὁ νεανίας ἦτο αὐτοδίδακτος ἀρχῇθεν ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ καὶ παιδικῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἐτῶν, ἅμα δὲ καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ δίδῃ μαθήματα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξόχους τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διδασκάλους. Διὰ ταῦτα ὁμῶς ἀκριβῶς καὶ παρίσταται ἡ διήγησις αὕτη εἰς τοὺς ἐξετάζοντας τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ἀπλῶς ὡς ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡμεῖς τώρα (καὶ ἀνθρωπεύως ἅλως, ἦτοι ἱστορικῶς ἀσχέτως δὲ πρὸς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ τὰς θεϊκὰς αὐτοῦ ιδιότητας) ὡς συμπέρασμα ἢ ἀποτέλεσμα καθαρὸν δογματικῆς ὑποθέσεως, ὅθεν οὐδένα φέρον ἱστορικὸν χαρακτήρα, ἀδύνατον καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν ᾧ δὲ πάλιν λέγομεν ταῦτα, γινώσκομεν καλῶς, ὅτι οὔτε ἔχομεν ἐν τοῖς Εὐαγγελισταῖς οὔτε πρέπει ν' ἀπαιτῶμεν παρ' αὐτῶν εἰδήσεις περὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ἢ ἀπλῆς καὶ στοιχειώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀφ' οὗ καὶ οἱ τέσσαρες, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ Ἐπιστολαί, καὶ ἐν γένει ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀπάσα, παριστῶσι τὸν Ἰησοῦν ὅλως θεῖον καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὑπὸ τοῦ μεγαλείου, καὶ τοῦ ὄντως θείου χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ παντελῶς ἡχμαλωτισμένοι, διὸ καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν κηρύττοντες, ὑπέθετον καὶ εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος οὐδαμῶς ἔχρηζε τῆς «σφαλερᾶς καὶ εὐθραύστου» τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διδασκαλίας, αὐτὸς θεοδίδακτος ὢν καὶ καθ' ἃ Θεὸς παντ' ἐπιστάμενος. Περὶ δὲ τῶν τιμητικῶν τίτλων τῶν ἀποδιδωμένων τῷ Ἰησοῦ *Ραββί*, *Ραββουνί*, *Διδάσκαλε* κτλ. ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ μαθητῶν, ὅτε δ' ὑπὸ ἄλλων ἀκροατῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, λέγομεν, ὅτι οὔτε ἐκ τούτων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ τι ἀσφαλές καὶ βέβαιον περὶ τῆς παιδείας τοῦ «ἀκρογωνιαίου λίθου» τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Διότι τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ «καθηγητοῦ ἢ διδασκάλου» προσεκτήσατο κυρίως ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς μετὰ πάντων ἀνθρώπων φιλοσόφου καὶ ὄντως σοφῆς καὶ θεϊκῆς αὐτοῦ ἀνατροφῆς, καὶ διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸν βίον διῆγεν, ὡς παρέδωκαν ἡμῖν τὰ Εὐαγγέλια. Διὰ τῶν τίτλων δηλαδὴ ἐκείνων ἀνακηρύττει ἅπας ὁ σύγχρονος κόσμος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἄξιος διδασκατορικοῦ πτυχίου ἀναδειχθεὶς τοιοῦτος οὐχὲν ἐντὸς σχολείου ἐπὶ θρανίων καθεστθεὶς, ἢ ἐντὸς μελετητηρίων ἐν τῇ σπουδῇ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ἐξαντληθεὶς, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἔθνους, μετὰ πάντων ἀνθρώπων ἀναστρεφόμενος, τῶν Γραμματέων ἦτοι τῶν λογίων καὶ τῶν ἄλλων νομοδιδασκάλων, τῶν ἐξεχόντων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σοφῶν, τῶν αἵρετικῶν, Φαρισαίων, Σαδδουκαίων, Ἑσσαίων,

Θεραπευτῶν ¹ κτλ., καὶ συζητῶν μετ' αὐτῶν, καὶ ἐξελέγχων αὐτοὺς πάντας, αὐτὸς πάντοτε ἀνεξέλεγκτος διαμένων. Διὰ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἦτο μᾶλλον πρακτικῇ, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς «αὐτοδιδασκαλίας» τοῦθ' ὅπερ καὶ τῇ κατὰ φύσιν αὐτοῦ μάλιστα συνάδει, τῇ κατὰ σάρκα, ἐννοεῖται, ταπεινοτάτῃ οὔσῃ, ἅμα δὲ καὶ φυσικῶς κατὰλληλον διὰ τὸ μέρος, ὅπου πολὺν εἶχεν διατρίψει χρόνον, τὴν πικροῦν ἀνθρώπων χώραν «Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν» ².

Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν αὐτοδίδακτος καὶ ἀπλόστατος ἐν πάσιν ἀναγεθραμμένος, εἰκάζομεν προσέτι καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τὸ ὅποιον καὶ αὐτὸς τὸ κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε, δηλαδὴ τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ³ ἐπάγγελμα, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του τοῦλάχιστον. Πάλιν δ' ὁμῶς τὸ τοιοῦτον οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠδύνατο νὰ καταγίνηται καὶ εἰς εὐγενέστερα τοῦ πνεύματος ἔργα, διότι κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν συνήθειαν τοιαύτη τις ἐργασία δὲν ἀπέκλειεν ἐντελῶς καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, ὡς σφρέστατα δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ⁴, ὁπόθεν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὁ πρόγματι σοφὸς καὶ λίαν πεπαιδευμένος τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος ἦν σκηνοποιὸς καὶ αὐτός.

Διὰ ταῦτα πάντα λοιπὸν οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶχε διδασχθῇ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν, τοῦλάχιστον τὰ στοιχεῖα τούτων ἀπλῶς, καὶ δὴ τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, τῆς γλώσσης τῆς αἰκογενείας, τοῦ ἔθνους του, ἥτοι τῆς τότε ἐν χρήσει Ἀρχαϊκῆς, καὶ ταῦτα πάλιν κατὰ τρόπον ἀνατολικόν, ὅστις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὁ μὲν διδάσκαλος νὰ ἐπιτάσῃ τῷ παιδίῳ ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ ἀνὰ χειρὸς βιβλίῳ «κατὰ χρόνον» ἥτοι ὡς γίνεται περίπτου κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἑξαμέτρου παρ' ἡμῶν, ὁ δὲ μαθητὴς, ὅχι μόνος ὡς ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ μετὰ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως συγχρόνως μεγαλοφώνως ν' ἀναγινώσκῃ κινῶν ἅμα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέχρι οὗ ἐντελῶς ἀποστηθήτῃ τὸ ἀνα-

¹ Περὶ ὧν Ἰδ. καὶ Ἰωσήφ. Ἰουδ. ἀρχαιολαγίας βιβλ. ΙΗ' κεφ. α'.

² Ματθ. Α' 15 καὶ ἄλλ. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν εἰρημένων πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἔτι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς πολὺν χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ διήλθεν ἐν τῷ νηφῶς ἦτο συνήθεια παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐν γενεῇ. Ἰδε Φίλωνος ἐπιστ. πρὸς Γάϊον 1014, ὅπου λέγεται κενίστατο οὖν (Ἀβγουστός) καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συνιόντας εἰς αὐτάς καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἐβδόμας, ὅτε δηροσίᾳ τὴν πάλαιον παιδεύοντα φιλοσοφίαν». Ἀλλαχού δὲ πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ νήφ Πλάτωνι ἐν τῷ «περὶ ἐβδόμης» σ. 1178 «τῶν ἱερέων τις ὁ παρὼν, ἡ τῶν γερόντων εἰς ἀναγινώσκει τούτους ἱεροὺς νόμους αὐτοῖς καὶ καθ' ἑκάστην ἐξηγεῖται μέχρι δαίλης ὀψίας», ὁμοίως αὐτόθι «ἀναστὰς τις τῶν ἐμπειροτάτων ἀφηγεῖται τὰ ἄριστα καὶ συνοίσοντα». Κατὰ τὰς ὥρας δὲ ταύτας τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς πολλάκις ἤκουσε τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐρμηνευόντων τί ἐστὶ καλὸν καὶ τί ὀποχρέωσις πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς συγγενεῖς, τὸ ἔθνος, τίνες δ' οἱ ἐθνικοὶ μεγάλοι καὶ ἐλπίδος μεστοὶ σκοποὶ τοῦ ἔθνους, τίς ὁ ὅτι τοῦ παντοδυνάμου Ἰεχωῦά πρσορισμὸς αὐτοῦ κτλ. κτλ. κτλ.

³ Ἰδ. Μαρκ. γ' 1—6.

⁴ ΙΗ', 3. ΕΒ', 3.

γινωσκόμενον μέρος (περίπου ὡς σήμερον εἶναι ἡ ἀνάγνωσις ἐν χρήσει πρὸ παντός κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην παρὰ τε τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς Μωαμεθανοῖς). Περὶ τούτων ἄλλως ἄμεσοι ἱστορικαὶ ἀποδείξεις δὲν ὑπάρχουσιν, ἀν' δηλαδὴ ἠεροάσατο τῶν πρώτων μαθημάτων τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς· ὑπάρχει ὁμῶς γνωστὸν, ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐκεῖ σχολεῖα καὶ Ἑλληνικὰ καὶ Ἑβραϊκὰ οὐκ ὀλίγα, ὡς δύνατ' αἱ νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἰωσήφῳ. Ἀλλ' ἄρα γε καὶ μετὰ τὰς τόσον ὀλίγας στοιχειώδεις γνώσεις ἠδύνετο ὁ Ἰησοῦς νὰ ἐννοῇ τὸ πρωτότυπον τῶν Γραφῶν; τοῦτο ἀγνοεῖται, καὶ μάλιστα, διότι βλέπομεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βιογράφοι τοῦ Ἰησοῦ, οἱ Εὐαγγελισταί, παραθέτουσιν ἐκάστοτε τὰς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραπομπὰς αὐτῶν κατὰ τὸ Ἀραμαϊκόν ¹.

Τὰς ὀλίγας ταύτας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς κατ' ἀνθρώπον μόνον ἀνατροφῆς καὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ, αἵτινες ἀρκούντως νομίζομεν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀνατροφῆς μᾶλλον ἢ διδασκόμενος ἀνεπτύχθη. Ὅποιοι λοιπὸν ἦσαν οἱ ἀνθρώποι οὗτοι, καὶ τίνας γλώσσας ἐλάλουν; Τοῦτο εἶναι τὸ Β' μέρος, εἰς ὃ τῶρα εἰσερχόμεθα.

Β' Πῶς εἶχον τότε ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς;

Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης ἐλλείπουσιν ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀκριβεῖς. Τὰ ὀλίγα, ἅτινα ἠδυνήθημεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ νὰ συναθροίσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

Γνωστότατον καὶ παρὰ πᾶσιν ἀποδεκτὸν ὑπάρχει ², ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα δὲν ἦτο μὲν τόσον διαδεδομένη, ὥστε νὰ ἐπικρατῇ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὁμῶς εἶχε τῆς δυνάμει ἀσσημον, ἀπανταχοῦ μετὰ τῶν δημοσίας θέσεις κατεχόντων ὑπαλλήλων ἐπικρατοῦσα, καὶ πρὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς καίσαροκρατίας. Ἡ δὲ ἰσχυρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιτικὴ καὶ ἡ μεγίστη αὐτῶν ἐπιρροὴ ἐν ταῖς κοιναῖς ὑποθέσεσιν ἐπέβαλλεν εἰς πάντα ὅπωςδὴποτε ἀνεπτυγμένον τὴν μάθησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης ³. Τόσαῦτα ἀρκοῦσι περὶ αὐτῆς· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, αἵτινες ἰδίως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς, συντόμως ἀναφέρομεν τὰ ἐξῆς.

α') Πρὸ παντός ἄλλου οὐχὶ ἀνωφελές ὁλ' ἦτο, ἀν' τις παρέβαλλε τὰς δύο τοῦ γνησίου τῆς φιλοσοφίας καθηγητοῦ ἐν τῷ Βερολινεῖ πνευματικῷ συγγραφέα, τοῦ Zeller, τὴν γνωστὴν «φιλοσοφίαν τῶν ἐλλήνων», καὶ τὴν «ἀνάπτυξιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν» ⁴, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ παρα-

¹ Ματθ. ΚΖ', 46. Μάρκ. ΙΕ', 34 καὶ πολλαχοῦ.

² Ἰδ. Κ. Παπαρηγ. Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους. τόμ. Β' σελ. 532.

³ Ἰδ. Keim τομ. Α' σελ. 173—203 καὶ 300—304.

⁴ Zeller Philosophie der Griechen 1868. — Die Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen 1862.

τηρήσει, ότι ως αἱ ἐλληνικαὶ ἰδέαι οὕτω καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦσαν πράγματα οὐκ παντελῶς ἐν Ἰουδαίᾳ ἀγνωστα.

β') Οὐ μόνον οἱ Σαδδουκαῖοι, οἱ Ἑσσαιῶται καὶ αἱ ἄλλαι αἱρέσεις, θρησκευτικῇ τε καὶ πολιτικῇ εἶχον προσλάβει πλεῖστα ξένα, μάλιστα δ' ἐλληνικὰ στοιχεῖα ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ¹, ἀλλὰ προσέτι καὶ μετὰ μεγάλης εὐκολίας δύναται τις νὰ κατὰδείξῃ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς παιδείας τὴν ἀδελφικὴν σχέσιν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τούτων γλωσσῶν, ἀπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Ἀντιγόνου τοῦ Σόχου (τῷ 200 π. Χ.), ὅστις καὶ τοῖς Ἰουδαῖοις ὑπάρχων ἐλληνικὸν ἔφερεν ὄνομα, μέχρι τοῦ Ῥαββίνου Γαμαλιήλ τοῦ διδασκάλου τοῦ Παύλου.

γ') Ἄν καὶ δυνάμεθα δὲ πάλιν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ἱερουσαλὴμ οὔτε ἐδιδάσκετο οὔτε ἐμανθάνετο μετὰ ζήλου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μάλιστα διότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐνομίζοντο ὑπὸ τῶν σοφῶν τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους, τῶν Γραμματέων καὶ τῶν ἄλλων νομομαθῶν (ἀπάντων ὁμῶς φανταστικῶν) λίαν ἐπικίνδυνον, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκηρύττοντο ἀνὰ πᾶν τὸ Ἑβραϊκὸν ἔθνος, εἰ καὶ γνωρίζομεν ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι Ἰουδαῖοι ὀλίγιστα ἐτίμων πᾶν ὅ,τι ἦν ἐλληνικόν, παιδείαν, γράμματα, ἐπιστήμης, τέχνας, παντοίαν σοφίαν εἰ καὶ γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι οἱ νομομαθεῖς καὶ οἱ ἄλλοι διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους κατηρῶντο Ἰσὰ τῷ πατρὶ τῷ διδάσκοντι τὰ ἴδια αὐτοῦ τέχνας τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τῷ βόσκοντι χοίρους (ἦτοι ὡς παρανόμους καὶ ἀκαθάρτους καὶ θεοσυγεῖς ἀμφοτέρους)²· εἰ καὶ γινώσκωμεν, τί ὁ Ἀριγένης λέγει ἐν τῷ κατὰ Κέλσου³ ὅτι δηλαδή ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τότε ἐθεωρεῖτο στολισμὸς ἀπλῶς τῆς ἀνωτέρας τῶν ἀνθρώπων τάξεως καὶ «τοῦ συρροῦ» διὰ τὰς ὑψηλῆς περιωπῆς γυναῖκας, εἰ καὶ γνωρίζομεν, ὅτι ἐν Ἱερουσαλὴμ σοφοῦ ἀνδρὸς Ἰουδαίου ἀρκοῦν, κύριον συστατικὸν ἦτο ἡ τοῦ νόμου σπουδὴ μελέτη καὶ ἐκμάθησις· εἰ καὶ ἐπίσης γνωστὸν ὑπάρχει τὸ ἀνέκδοτον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πῶς ἀχαλίνωτος, ἀλλ' ἐπίχαρις καὶ θελγῆτρων πλήρης συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Ῥενάν μετὰ ὄντως παρρησιακοῦ ἁλατος ἡμῖν παρτίθησιν⁴ καὶ τέλος εἰ καὶ δυνάμεθα ἐν γένει νὰ παραδεχθῶμεν ἀναμαρτήτως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸν ἐλληνισμὸν πῶς ἠγνόει, ὡς ἠγνόει τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν αὐτὸν ἀκριβῶς (ὡς παραδεχόμεθα ὅτι εἶχεν ἐπίσης ὀλιγίστας γνώσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ιστορικοῦ αὐτῶν μεγαλείου, καὶ τῆς τότε πολιτικῆς ἰσχύος)⁵—πάλιν ὁμῶς καὶ μετὰ τὴν γνῶσιν τούτων ἀπάντων κλίνομεν νὰ πιστεύωμεν, οὐχὶ τυφλῶς εἰς τὴν ὁρμὴν ἡμῶν τὴν φίλαυτον καὶ φιλέλληνα ὑπεύκοντες, ἀλλ' ἐκ τῆς γενικῆς

¹ Ἰδ. Ἰωσ. ΙΗ', 1. καὶ ἄλλ.— ² Β' 34.

³ Ἐρωτηθεὶς ποτε Ῥαββίνός τις ἐν Ἱερουσαλὴμ πότε ἦτο καταλληλότερον νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν, ἀπήντησεν «οὔτε ἡμέρας οὔτε νυκτός» διότι γέγραπται ἐν τῷ νόμῳ «μελετήσαι τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός.»

τῶν πραγμάτων καταστάσεως τῆς τότε φερόμενοι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐ-
γίνωσκε πως καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις (μεθ' ἑλκας τὰς ἀνωτέρω ἐ-
ναντίας μαρτυρίας) ἀρκούντως ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαδεδομένη· διότι ἐνταῦθα
πρὸ πάντος ἢ ἀλλαχοῦ που ἐν Παλαιστίνῃ κατωρθοῦτο εὐχερέστερον τῆς
Ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ διάδοσις διὰ τῶν Ῥωμαίων ἐπαρχῶν, καὶ τῶν ἄλλων
πολυπληθεστάτων ὑπαλλήλων τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἢ ἅπαντες ἢ οἱ πλεῖστοι
ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ διότι ἐνταῦθα μεγάλως συνέτεινον εἰς τὴν
διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας οἱ Ἑρωδιανοὶ καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος
τῶν αἰρέσεων, οἵτινες ἅπαντες τὴν Ἑλλάδα εἶχον διδάσκαλον καὶ θησαυ-
ρὸν ἀκένωτον τῶν μεγάλων αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ὑψηλῶν θεωριῶν ¹. Ἐνταῦθα ὑ-
πομνησκόμεν τὸν ἀναγνώστην καὶ τινὰς ἐν τοῖς «Μακκαβαίοις» φράσεις τὴν
διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει ὑποδεικνυούσας· π. χ. ἐν δευτέρου ε', 8
πόλεις ἑλληνίδες· αὐτόθι ια', 23, ἐν τρίτου γ', 8 ἀκμή τις ἑλληνισμοῦ, ἐπι-
μιξία κτλ.— Παρὰ δὲ τῷ Στράβωνι ΙΓ'. 6', 34. πόλεις ἑλληνίδες, οἰκου-
μένη (χώρα) ὑπὸ γυναικῶν μικτῶν κτλ.

δ) Ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ, ὅπου τοσοῦτον χρόνον εἶχε διατρίψει ὁ Ἰη-
σοῦς ² τὸ νὰ λαλῇ τις μάλιστα δὲ νὰ ἐννοῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἦτο
πράγμα ὅλως ξένον, ἀφ' οὗ αὕτη εἶναι ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἀνέκριθον πλῆθος ξένων
κατῴκει· διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις «Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν» ὠνομάσθη.
Τοῦτ' αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ τι πλεον μάλιστα, περὶ τῶν Γαδάρων. Ἐν τῇ
πόλει δηλ. ταύτῃ πάντος ἄλλου φυλετικοῦ στοιχείου ὑπερίσχυε τὸ Ἑλλη-
νικόν. Διότι τὰ Γάδαρα, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἰωσήπου ³ μητρόπολις οὖσα
τῆς Περσίας καὶ περὶ τὰς 30 χιλ. κατοίκων τότε ἔχουσα, διὰ τοῦ Πορ-
πηίου τῷ 64 π. Χ. ἀνοικοδομηθεῖσα, ἵσχυε καὶ ἦν πράγματι ἑκτοτε πό-
λις ἑλληνικωτάτη, διότι ὑπερίσχυε μὲν αὐτόθι ὁ ἑλληνισμός, ξένοι δ'
ὅλως καὶ ἀλλόφυλοι ἐθεωροῦντο οἱ Ἰουδαῖοι, ὀλίγιστα τιμώμενοι. Ὁμοίως
ἐτιμᾶτο καὶ οὕτως εἶχεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι· καὶ βραδύτερον ἀκό-
μη ὡς τοιαύτη διετέλει. Ταῦτα πάντα ἐκ πολλῶν διατρανοῦνται μαρτυρίων,
καὶ ἐκ πολλῶν μέχρι ἡμῶν περιωθέντων τῆς πόλεως νομισμάτων, φερόν-
των ὅτε μὲν Δία τὸν Τύριον, ὅτε δὲ τὸν Ἡρακλέα. ¹

ε) Καὶ ἐν ᾧ οὐδέλως δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὰς μεγάλας δυσκολίας, ἀς οἱ
Ἰουδαῖοι πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐδοκίμαζον, ² πάλιν δεόν νὰ
ὑποθέσωμεν, ὅτι μέχρι τινὸς κατάρθουν νὰ ὑπερπηδῶσι τὰς δυσκολίας ταύτας

¹ Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολ. ΙΗ' α. ΙΖ' ια', 4. καλλ.— Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἱεροσο-
λυμιάδα ἥτοι Ἱστορίαν ἐπίτομον τῆς Ἱερουσαλὴμ. τμήμ. Α'. κεφ. 6. καὶ ζ'. Β'. α, 6'. ἢ σελ.
155—296.

² Ἰδ. Ματθ. Δ', 12—25. Λουκ. Δ', 14, 31. καλλ.

³ Ἰουδ. ἀρχ. ΙΖ', ια', 4. «Γάζα καὶ Γάδαρα καὶ Ἴππος ἑλληνίδες εἰσὶ πόλεις» Δ', ζ', 3.—
Πλιν. Ε', 16.

⁴ Εὐσεβ. 133, 171. Πλιν. Ε', 16.

⁵ Ἰωσ. Κ'. ια', 2.

ἀναγκαζόμενοι ἄλλως νὰ μανθάνωσιν αὐτήν, διότι ἦτο πλέον καὶ πρακτικῶς ἐν τῷ βίῳ χρήσιμος.¹

ε') Ἐκ τῶν προηγουμένων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἤδύνατο ἐπίσης, ὅτε προσχώρησέ πως τῇ ἡλικίᾳ, νὰ ἐννοῇ τοῦλάχιστον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο μόνον παραδεχόμενοι, δυνάμεθα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄμεσον αὐτοῦ συνεννόησιν καὶ σχέσιν μετ' ἀνθρώπων ὅχι Ἰουδαίων, οἵαν οὐκ ὀλίγα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία μᾶς παρουσιάζουσι.³ Τούτων τινὰ κατωτέρω (§ ιζ.) ἀναφέρομεν μνημονεύοντες ἐνταῦθα μόνον τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὅπου ἐκτίθεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ποντίου συνδιάλεξις ἐντὸς τοῦ Πραιτωρίου.² Ἐξηγοῦμαι. Ὅτε ὁ Ἰησοῦς εἰσῆλθῃ εἰς δίκην τὰ πράγματα εἶχον οὕτω· ὁ μὲν Πόντιος ἐν πομπῇ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἑδρας· δεξιᾷ δὲ καὶ ἀριστερᾷ τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ ταπεινοτέρων ἑδρῶν ἐκάθηντο οἱ ἄλλοι δικασταί, οἱ σύεδροι assessores, κτλ. καὶ ἐν γένει τὸ consilium. Ἐν τῇ αἰθούσῃ, ὅπου διεξήγοντο αἱ δίκαι, ὑπῆρχον καὶ καθίσματα διὰ τοὺς Ῥωμαίους πολίτας, ὧν τινες ἦσαν συνήθως παρόντες ἀκροαταί, ἐπίσης ὑπῆρχον τοιαῦτα διὰ τε τὸν κατήγορον καὶ τὸν κατηγορούμενον. Ὅτε ἐν τούτοις ὁ Ἰησοῦς ἐδικάζετο, ὑποθέτομεν ὅτι ἴστατο, ὡς συνείθιζον, καὶ ὑπεχρεοῦντο μάλιστα νὰ ἴστανται ὄρθιοι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι τῶν Ῥωμαίων ὑπήκοοι, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑπόδικοι, δι' οὓς κυρίως ὑπῆρχον αἱ ἑδραι ἐν τῇ δικαστικῇ αἰθούσῃ. . . . Ἀλλὰ τοιοῦτον Ῥωμαϊκὸν δικαστήριον ἐν τε τῇ Συρίᾳ, τῇ Μ. Ἀσίᾳ, καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ αὐδένα εἶχε διαρμηγέα, οὐδὲ προσελάμβανε τοιοῦτον κατὰ τὰς δίκας οὐδέποτε, διότι οἱ δικάζοντες, πρὸ παντὸς δὲ μάλιστα οἱ σύεδροι ἐγίνωσκον ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς ἦτο συνήθεια εἰς τοὺς τὰς τοιαύτας δημοσίας θέσεις καταλαμβάνοντας Ῥωμαίους, ἅμα δὲ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Ῥωμαίους ἐπάρχους τῆς Ἀνατολῆς ἀπάσης, ὑποχρεομένους ἀνεξαίρετως νὰ γνωρίζωσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον. Κατὰ ταῦτα δὲ δεόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐνόει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἤδη ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἀφ' οὗ ἄμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ Πιλάτου (ἀφ' οὗ οὗτος μὲν ἠγνόει ὡς ὀφόμεθα, τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἐκεῖνοι δὲ τὴν Ἑβραϊκὴν.) Τοῦτο δὲ τοσοῦτο πιθανότερον καθίσταται, καθ' ὅσον, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, καὶ αὐτὸς

1 Ἰωάνν. ΙΗ, 33—37· Πρὸλ. καὶ Ματθ. ΚΖ', 11. Μαρκ. ΙΕ', 2. Λουκ. ΚΓ', 3.

2 Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. ΚΑ', 37—38, ΚΒ'. 2. Ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Παύλου ἐν Ἱερουσαλὴμ ἠτοιμάζοντο ν' ἀκούσωσιν αὐτοῦ Ἑλληνιστὶ λαλοῦντος, ἐν ᾗ γλῶσση θὰ ἦτο εὐνοητότερος.

3 Ὁμοίως βλέπομεν καὶ ἐκ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΗ', γ', 3. ὅτι ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς ἄμεσον καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσιν· τὸ χωρίον ἔχει οὕτω. «Ἀνὴρ σοφὸς (ὁ Ἰησοῦς), εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή· ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής. . . . καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπηγάγετο.» ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἰησοῦς «πολλοὺς Ἕλληνας προσήγαγετα» βαρὺς δ' ὑπολαμβάνουσι τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήπου ὑπερβολικόν.

ὁ Ἰησοῦς ἡλικιωθεὶς ἠσθάνετο βεβαίως τὴν ἀνάγκην τῆς γλώσσης ταύτης, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ὠφέλειαν.¹

ζ') Μεταβῶμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χαράχθεισαν ἐπιγραφὴν, ἣτις καὶ αὐτὴ δύναται πῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μαρτυρία τῆς μεγάλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διαδόσεως κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας, καὶ οὕτως ἐμμέσως νὰ δώσῃ ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανὸν τοῦλάχιστον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ δὴ ὁ μὲν Λουκᾶς² λέγει. «ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς. «Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» Ὁ δὲ Ἰωάννης³ περὶ τοῦ αὐτοῦ συμβάντος λέγει «ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἦν δὲ γεγραμμένον α' Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» . . . καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστὶ, Ἑλληνιστὶ, Ῥωμαῖστὶ» οἱ δ' ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ὁ Ματθαῖος,⁴ καὶ ὁ Μάρκος,⁵ βραχυλογώτεροι ὄντες, οὐδέν τι περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ συνετάχθη ἡ ἐπιγραφὴ, ἀναφέρουσιν· ὁ τελευταῖος μάλιστα, ὡς εἴθισται, προσπαθεῖ ν' ἀνταποδώσῃ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν Ῥωμαϊκὴν φράσιν.⁶ Ἐν τοῖς δύο πρώτοις Εὐαγγελισταῖς ἕκαστος παρατηρεῖ, ὅτι ἡ τάξις τῶν γλωσσῶν διαφέρει, καὶ ὅτι ὁ μὲν Λουκᾶς προτάσσει τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν, ἐν ᾗ ὁ Ἰωάννης τὴν Ἑβραϊκὴν, ἣτις παρ' ἐκείνῳ κατέχει τὴν τελευταίαν θέσιν. Ποία δ' ἡ ὀρθότερα κατὰ τάξιν ἀδυνατούμεν ν' ἀποφανθῶμεν· οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰδημόνων ἀποφαίνονται ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰωάννου δηλ. πρῶτον Ἑβραϊστὶ εἶτα Ἑλληνιστὶ καὶ τέλος Ῥωμαῖστὶ, προστιθέντες· «καθ' ὅσον μάλιστα καὶ περὶ σταυρωθέντος Ἑβραίου προῦκειτο», ἡμεῖς ἀπλῶς εἰμεθα ὑπὲρ τῆς τοῦ Λουκᾶ κατατάξεως τῶν γλωσσῶν· πρῶτον δηλαδὴ ἑχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ Ἑλληνιστὶ εἶτα Ῥωμαῖστὶ καὶ τέλος Ἑβραϊστὶ· καθ' ὅτι οὐ μόνον παράδοξον θὰ ἐφαίνετο νὰ τεθῇ τελευταία τὴν τάξιν ἡ τοῦ κυριάρχου ἔθνους γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν ἄλλαις παραλλασσούσαις περιστάσεσι βλέπομεν, ὅτι ὅτε μὲν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἡ Ἑλληνικὴ, ὅσον ἐν Ἰωσήπου βιβλίῳ ΙΔ', 10, 2, ἐν ᾗ λέγεται «βούλομαι δὲ καὶ Ἑλληνιστὶ καὶ Ἑβραϊστὶ ἐν δέλτῳ χαλκῇ ἀναθῆναι (τὸ ἀντίγραφον)», ὅτε δὲ προηγεῖται ἡ Ῥωμαϊκὴ καὶ ἔπεται ἡ Ἑλληνικὴ π. χ. αὐτόθι ΙΔ', 12, 5. «διάταγμα ἐμὸν (Μάρκου Ἀντωνίου) ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς (τοὺς ἄρχοντας Τυρίων), περὶ οὗ βουλεύομαι⁷ ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν' αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξῃτε δέλτους γράμμασι Ῥωμαῖκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς, καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεσθαι δυνήσεται» κτλ., ἐξ οὗ χωρίου δῆλον πρὸς τούτοις καθίσταται, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἵνα γίνωνται τοῖς πᾶσι καταληπτοί, καὶ Ἑλληνιστὶ τὰ διατάγματα αὐτῶν ἐδημοσίουν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους χώραις τοῦ-

1 Πρβλ. Keim A', σ. 366. — 2 ΚΓ', 38. — 3 ΙΘ', 20. — 4 ΚΖ', 37. — 5 ΙΕ', 27. — 6 Keim ἐνθ' ἄνωτ. — 7 γρ. β ο ὑ λ ο μ α ι.

λάχιτον, τοῦθ' ὅπερ ἐκ πολλῶν ὁμοίων τοῦ Ἰωσήπου χωρίων νὰ ἐξαγάγωμεν δυνάμεθα, σὺν τῇ ἀπλῇ ἐξαιρέσει, ὅτι ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι συνήθως ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἀπένευρε τὴν πρώτην τάξιν τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ, ὡς γλώσσῃ τοῦ κυριάρχου ἔθνους, τῆς κυβερνήσεως, ἣτις πάντοτε συνείθιζε νὰ δημοσιεύῃ τὰ διατάγματα αὐτῆς καὶ τὰς ἀποφάσεις ἐν πολλαῖς γλώσσαις, τοῦ κατὰ τόπους ἐπικρατεστέρας. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γλώσσαν, ἣν ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ ἐπίτηδες φαίνεται τονίζων, δεόν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐνοεῖτο ὑπὸ τῶν ταπεινότερων ὑπηρετῶν τοῦ Πιλάτου, τῶν δουλικῶν καὶ τυρλῶν ἀπλῶς ἐκτελεστῶν τῶν διαταγμάτων αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω καὶ τοῦτο καταδειχθήσεται. Ἄλλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω πάντων βλέπουμεν, ὅτι τὴν πρώτην θέσιν πάντοτε καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ σταυροῦ διημφισβήτησεν ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βεβαίως, ἢ ὅτι ὑπῆρχε λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις.

η) Τὴν διέδοσιν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας δύνανται ἐν τοῖς πρώτοις νὰ ἐπιμαρτυρήσωσι καὶ αἱ ἐν τῷ προκυλίῳ τοῦ νοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ εὑρισκόμεναι Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί, καὶ νῦν ἔτι σωζόμεναι.¹

θ) Ἀλλὰ πάντες οἱ περὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ πεπαιδευμένοι καὶ σοφοί, ἔζων ἐν ἀτμοσφίρᾳ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ σοφοῦ τῶν ἐθνῶν Ἀποστόλου, τοῦ Ἑλληνιστοῦ τοῦ πρώτου τῶν πρώτων σεβαστῶν προσώπων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Γαμαλιήλ, ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πολυμαθὴς καὶ μέγας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδάσκαλος ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ συχνάκις τὴν αὐτὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπεσκέπτατο. Οὗτος, καλὸν προσέτι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἂν μὴ ἔσχε μαθητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰησοῦν (ἂν οὗ τοιοῦτόν τι οὐ παρεδόθη ἡμῖν, οὔτε πιθανότητος ἔχει οὐδεμίαν) ὅμως ἐγνώρισε τὸν εὐφυῆ νέον, καὶ προσωπικῶς βεβαίως τοῦλάχιστον τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανότατον· διότι τοῦ Γαμαλιήλ ἡ φήμη εὐρέως εἶχε διαδοθῇ, ὥστε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ἀκούσαι τι ὁ ἕτερος περὶ τοῦ ἑτέρου θαυμάσιον ἢ ἀξιέπαινον.

ι) Τὴν μεγάλην διέδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας μαρτυρεῖ προσέτι καὶ τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Θωμᾶ εὐαγγέλιον (ἵνα τὰ λοιπὰ ἀπόκρυφα παραλίπωμεν). Ἡ μαρτυρία τοῦ εὐαγγελίου τούτου, ἂν καὶ μικρὸν βεβαίως φέρει ἐν ἐκυτῇ κύρος, ὅμως πάλιν δείκνυσιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ Χριστὸν ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἤρξατο ὄχι πλέον διαδιδομένη, ἀλλ' ὑπερισχύουσα καὶ πρωταγωνιστοῦσα ἀπαιδεύσω, λέγει τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, Σὲ (δηλ. τὸν Ἰησοῦν) τὰ ἑλληνικά, ἔπειτα τὰ ἑβραϊκά.»

ια) Νῦν δὲ μεταβαίνομεν νὰ ὑποδείξωμέν τινα τῶν χωρίων ἐκείνων τῆς ΚΔ, ἃτινα παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντα εἰς σχέσιν ἄμεσον πρὸς τοὺς ἄλλοεθνεῖς (δηλ. οὐχὶ Ἑβραίους, ἀλλ' ἢ Ῥωμαίους ἢ Ἕλληνας) π. χ.

Ματθ. ΚΖ'. — Μαρκ. Ε', ὅπου ἐκτίθεται ἡ ἐν τῇ ἑλληνικωτάτῃ χώρᾳ τῶν

¹ Ἰδ. Παλαμά Ἱεροσολυμιάδα καὶ Ἰωσήπου ΙΓ', α.

Γαδασηνῶν διατριβῇ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐτι δὲ Λουκ. Δ', 14. Ἰωάν. ΙΒ', 19. ΙΗ', καὶ ἄλλαχοῦ πολλαχοῦ.

Εἴτα ἔχομεν ἀνάλογα χωρία μέγιστα τὸ ζήτημα ἡμῶν διαλευκαίνοντα καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὑποστηρίζοντα, τὰ ἑξῆς:

Πράξεων Β', 7—8. Ε', 33, σ'. ΚΑ', 47. ΚΒ', 2—3. καὶ ἄλλαχοῦ.

Παραβληθῆτω δ' ἡ τῶν δύο τελευταίων χωρίων ἐρμηνεία Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν Στρωματέων λόγῳ Α', 29, 181, καὶ λόγῳ Σ', 5, 39 — 41, καὶ 15, 128.— Τὰ δύο ταῦτα τελευταῖα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων χωρία μάλιστα τρανῶς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἐλλ. γλῶσσα ἦτο παρὰ πάσας τὰς ἄλλας ὀλίγον τι μετὰ Χριστὸν διαδεδομένη. Καὶ ἡ ἐρώτησις δ' ἐκείνη ἡ πρὸς τὸν Παῦλον ὑπὸ τοῦ χιλιάρχου γενομένη «ἐλληνιστὶ γινώσκεις;» ὡς καὶ ὀλίγον τι κατωτέρω «ἀκούσαντες δ' ὅτι τῇ ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν» δείκνυσιν ὅτι ὅχι μόνον ἀπροσδοκῆτως ἤκουσαν τοῦ Παύλου ἑβραϊστὶ ἦτοι Ἀραμαϊστὶ ὁμιλοῦντος, ἀλλὰ προσέτι, ὅτι καὶ ὁ χιλιάρχος καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἄριστα ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, οἱ δ' ἀκροαταὶ εὐχερέστερον ταύτην ἠδύναντο νὰ ἐννοῶσιν ἢ τὴν ἑβραϊκὴν. Ἄλλως δ' ἐκ τοῦ κεφ. ΚΓ', 14 τῶν Πράξεων δύναται τις πῶς νὰ εἰκάζῃ προσέτι, ὅτι τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης (ἦτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς) ἐγίνετο χρῆσις ὑπὸ τῶν ἑβραίων κατὰ προτίμησιν εἰς ἐπισήμους μάλιστα περιστάσεις οἷον λιτανείας, ἱερᾶς πομπᾶς, θυσίας, μυστικὰς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδιαλέξεις τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως κτλ. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἐπίτηδες ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς Ἀραμαϊκῆς, ἵνα δείξῃ ὅτι τὸ περὶ οὗ πρόκειται μεγάλην ἐκέκτητο σπουδαιότητα διό καὶ παρέσχον μᾶλλον ἡσυχίαν, οὐ μόνον ὅπως εὐχερέστερον τὸ πρᾶγμα κατανοήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως κάλλιον τοῦ Παύλου λαλοῦντος ἀκροασθῶσιν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ Β' μέρει λεχθέντα δέον, νομίζω, νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπὶ Χριστοῦ ἦτο κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας λίαν διαδεδομένη, ὡς ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς καθαρὰν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ σοφία παρὰ πᾶσαν ἄλλην κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας ἐπεκράτει.¹ Οὕτω δὲ πιθανότατον καὶ σχεδὸν βέβαιον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε, καὶ ἐλάλει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, βεβαίως ὅχι μετὰ τοσαύτης ἐντελείας καὶ εὐχερείας, μεθ' ὅσης τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, τὴν τοῦ ἔθνους του, ἔτι δὲ βεβαιότερον ὅτι ἐγίνωσκεν ἐλληνιστὶ ν' ἀναγινώσκῃ. Ἀπλῶς δὲ τόσον μόνον λέγομεν, οὐδὲ προχωροῦμεν περαιτέρω, π. χ. νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἐγνωμάτευσαν, ἢ ἄλλας τινὰς ὁμοίας ὑποθέσεις νὰ κάμωμεν. Τὰ τοιαῦτά εἰσιν ἀπίθανα, καὶ ἀπαράδεκτα. Διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι πολλοί, καὶ οὗτοι οὐχ ὅλως ἄσημοι, παρασυρθέντες, ἀγνοῶ πῶς, ὑπὸ Ἑλληνικοῦ ἱσώ, ἐνθουσιασμοῦ, ἠξίωσαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνέγνωκε τῆς

¹ Κ. Παπαρ. Ἰστ. Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β'. σελ. 530 κίξ. — Schlosser αὐτόθι.

Παλαιᾶς Διαθήκης τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, καὶ ταύτην μόνην ἐμελέτησεν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ὑπάρχει ὅπως ἀναπόδεικτον, ἐν ᾧ ἀπλῶς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν ἔγινεκε ὅπως καὶ τῶν Ὁ' τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ἀλλ' οὐδὲν πλεόν. Ἡ οὕτως ἢ ἄλλως, ὁμῶς καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πάντοτε φαίνεται, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ὅπως ἀγνωστος τῷ Ἰησοῦ.

Ἀλλὰ τοῦτο θὰ διευκρινισθῇ ἐντελῶς διὰ τοῦ τρίτου μέρους, εἰς δ' νῦν μεταδιδόμεν.

Γ' Ὅποιαι τινὲς εἰσιν αἱ περισωθεῖσαι ἡμῖν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι ;

Τοιχοῦται εἰς: διτταί·

α) Ἀρεσοί,

β) Ἑρμεσοί.

Καὶ ἄρεσοι μὲν μαρτυρίαι, ὡς περὶ τῶν ἄλλων δύο πρώτων μερῶν, οὕτω καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ὀλίγισται. Αὗται δ' εἰσὶ.

1) Ἡ τοῦ Ἰωσήπου μαρτυρία ἐν Ἰουδαϊκῇ ἀρχαιογραφίᾳ βιβλίῳ Γ', 2, 1, καὶ Ε' 9, 2, ὅπου λέγεται ἡ Ἑβραϊκὴ πατριὰ γλῶσση λαλῶν.

2) Ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου ἀπαντῶσα, ἐν κεφ. ΚΖ', 46—47, ἐνθα λέγεται περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, ἂ Ἠλί, Ἠλί, λαμὰ σαβαχθονί· τοῦτ' ἐστὶ, Θεέ μου, Θεέ μου, ἔναι τί μὲ ἐγκτελίπεις; τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος. Αἱ λέξεις αὗται εἰς τὴν μητρικὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐξηγέθησαν γλῶσσαν, χρῆσιν ταύτης ποιησαμένου κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμὴν. Γνωστὸν δ' ὅτι δὲν εἶναι λέξεις ἀρχαῖαι Ἑβραϊκαί, ἀλλ' ἔχουσαι ἐν τῷ ψαλμῳδῷ, παρ' οὗ ἐλήφθησαν, ἀλλὰ τῆς Συροχαλδαϊκῆς διαλέκτου ἢ Ἀραμαϊκῆς, ἣν γλῶσσαν οἱ τότε Ἰουδαῖοι ἐλάλουν. Ἐκ τῶν λέξεων τούτων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, πρὸς ἃς καὶ αἱ τοῦ Μάρκου παραβλήτεαι κεφ. ΙΕ', 33—36, μανθάνομεν προσέτι ὅτι ἡ πατρις τοῦ Ἰησοῦ γλῶσσα δὲν ἦτο τοῖς πᾶσι καταληπτὴ, διότι τινὲς τῶν ἐστώτων ἐκεῖ παρὰ τὸν σταυρῶθέντα, πιθανότατα Ῥωμαῖοι, ἢ φύλακες ἢ ἄλλοι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰουδαίας ὑπάλληλοι, μὴ ἐννοήσαντες ἔλεγον, ὅτι ἂ Ἠλίαν φωνεῖ ὁ Ἰησοῦς, συγγέκντες τὸ Ἠλί καὶ τὸ Ἠλία· ὅθεν καὶ τὸ ἄφες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.¹

Ἑρμέσους δὲ μαρτυρίας περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ ἔχομεν.

1) Ἐκεῖνο τὸ πολλάκις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐπαναλαμβάνομενον «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς», οὗ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Ἰησοῦς, ὅτε μὲν πρὸς τοὺς

¹ Πρβλ. Keim αὐτόθι.

σοφούς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀποτεινόμενος, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἐν γένει, ὅπερ τρανῶς καταδείκνυσιν, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς γραφάς, ὥς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτου δ' ἐπεται, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρήσει γλώσσης ἥτοι τῆς Συροχaldaϊκῆς τοῦθ' ὅπερ καὶ πιθανότερον· διότι τότε εἰς αὐτὴν ἦτο μετεγλωττισμένη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Πρὸλ. Keim τομ. Α', σ. 429, καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer, Schreibkunst, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ ἔσχυνεν, ὅχι ὥς τινες ἐνόμισαν, ἡ Ἑβραϊκὴ—Φοινικικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ Ἀσσυριακὴ καὶ αὕτη πάλιν μόνον ἐν τῇ γραφῇ, ἐν ᾧ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ κυρίως τότε ἔσχυνεν ἡ Ἀραμαϊκὴ, ἐν ᾗ ὁμοίως γλῶσσα καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦν μετεγλωττισμένη, ὅπως ἐννοῆται παρὰ πάντων, καὶ ὁ Ἰησοῦς (δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανότατον τοῦτο) ἀνεγίνωσκεν αὐτήν. (πρὸλ. Ματθ. Ε', 18 καὶ ἄλλ.)

2) Τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (Α', 5—27,) ὅπου ἐκτίθεται ὁ γνωστὸς διάλογος τῆς Σαμαρείτιδος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακώβ. Ἐν αὐτῷ παρατηροῦμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ γυνὴ ἀποκαλεῖ αὐτὸν Ἰουδαῖον· «πῶς Σὺ Ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὗσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις,» τὸ δὲ καὶ ὅτι ἄριστα συνεννοεῖται μετ' αὐτῆς, καίπερ μὴ Ἰουδαίας· ἐπομένως ἡ ἥς ἐγένετο χρῆσις γλῶσσα δέον νὰ ὑποτεθῇ ἡ τότε λαλουμένη κοινῶς ἥτοι ἡ Ἑβραϊκο-Ἀραμαϊκὴ ἢ ἡ Συροχaldaϊκὴ ἄλλως λεγομένη. Ἄρα ὁ Ἰησοῦς ὁμιλεῖ τὴν γλῶσσαν ταύτην.

3) Νόμος Ἰουδαϊκὸς θρησκευτικὸς ὑπῆρχεν ἀπαιτῶν νὰ ἐπισκέπτηται τις τακτικῶς καὶ καθ' ὁρισμένους ὥρας τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ¹. Διὰ ταῦτα, πρὸς ἃ καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἡ μαρτυρία συμφωνεῖ² εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, ὡς Ἰουδαῖος, διῆλθε χρόνον οὐκ ὀλίγον ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν συμφυλετῶν του, καὶ ἐπομένως δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καλῶς ἐγίνωσκε τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ οἱ σοφοὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐδίδασκον³.

4) Ἦδη δ' ἀναμφισβήτητον πλεον ὑπάρχει, ὅτι αἱ ιδέαι καὶ ἐν γένει ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκηρύττετο πρὸ παντὸς ἐν μέσῳ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἐστὶ τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλὰ τοῦτο προϋποτίθην εἰς τὸν διδάσκων τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, ἣν ὁ διδασκόμενος λαὸς ἐνόει, ἥτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς².

5) Καὶ τῷ ἐπιτροχάδην τὰ Εὐαγγέλια διερχομένῳ καταφανέστατον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐ μόνον ἀνέγνω τὴν Παλαιάν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ

¹ Ἰδ. Φίλωνος περὶ ἀρετῶν καὶ πρεσβείας πρὸς Γάϊον σ. 1014.

² Ματθ. ΕΑ'. 1. Λουκ. ΚΑ' 5. καὶ ἄλλ.

³ Ἰδ. Keim τομ. Α'. σ. 143 ὅπου πολλαὶ συνελέγησαν μαρτυρίαι τὴν ἰδίαν ἡμῶν ταύτην ὑποστηρίζουσαι.

² Keim Α', 116.

ὅτι ἄριστα εἶχε μελετήσει αὐτήν, καὶ ἀπὸ στήθους σχεδὸν ἐκμάθει, ὡς ἦτο παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις συνήθεια. Ἐκ τοῦ τρόπου μάλιστα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πᾶς ἕκαστος εὐδιακρίτως παρατηρεῖ τὴν ἐμβριθεῖα περὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μελέτην. Ἀλλ' ἄρα γε ἐν πρωτοτύπῳ ἀνεγνώ αὐτήν ἢ ἐν μεταφράσει; τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πιθανότερον, τὸ βέβαιον. Ἀλλ' ἐν τίνι μεταφράσει; ἐν Ἀρχμαίικῃ πιστεύομεν· διότι καὶ αἱ εἰς αὐτὴν παραπομπαί, ἵνα τὰς λοιπὰς ἀποδείξαις περικλίπωμεν, κατὰ τὸ Ἀραμαϊκὸν γίνονται, οὐχὶ δ' ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ὑπέβλησαν νὰ ὑποθέσωσιν. Ἀλλ' ὡς δὲ γινώσκομεν, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο' ὑπῆρχεν ἤδη πολὺ πρότερον τοῦ Χριστοῦ, μάλιστα καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος Δημητρίου τοῦ Φαληρέως συνδεομένη, κακῶς μὲν ἀλλ' ἀρκούντως τὸ ἀσφαλὲς τῆς μεταφράσεως τῆς εἰδήσεως μαρτυροῦσης.¹

6) Τέλος δὲ συλλέγομεν καὶ τινὰς μαρτυρίας ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἡμῶν γνώμης, ὅτι δηλ. τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πάντα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἐν Συροχαλδαϊκῇ ἢ τοι Ἀρχμαίικῇ ἢ τοι Ἑβραϊκο-φινικικῇ, διεζήγοντο διαλέκτῳ.

α') Ἐκ τοῦ Ματθαίου

Κεφ. Ε', ¹ : ὅπου πρὸς ἐκτενέστερον εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους διδασκαλίαν λέγεται αἰδῶν δὲ τοὺς ὄχλους (τὸ μέγξ πλῆθος, τὸ ἀνέριθμον) ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος . . . καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκέν αὐτοὺς λέγων.

Κεφ. ΙΓ'. Ὅπου γερφικώτατα ἐκτίθεται μέγα παραβολῶν πλῆθος αὐτοῦ μὲν Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου καθημένου, τῶν δὲ ὄχλων πολλῶν συναχθέντων πρὸς αὐτὸν καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐσσηκότων.

Κεφ. ΚΓ'. Ἐνθα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ λέγεται «ἐλάλησας τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων» ὅτι δ' οἱ ὄχλοι οὗτοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, δηλοῦσιν αἱ εὐθὺς ἐπισηρόμεναι λέξεις «πάντα ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν (οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι) τηρεῖν, τηρεῖτε, καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσιν.»

6') Ἐκ τοῦ Μάρκου

Κεφ. Α', 21.—Β', 13.—Ε'.—ΙΒ', 13, 18, 28.

γ') Ἐκ τοῦ Λουκᾶ

Κεφ. Β', 41. Ὅπόθεν βλέπομεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐκάθητο ἐν τῷ ἱερῷ ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἤκουεν αὐτῶν καὶ ἐπηρώτα αὐτοὺς, ὅτε ἐξίσταντο πάντες οἱ ἀκούοντες ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

Κεφ. Δ', 31.—ΙΒ'.

Ἐκ τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «ἐδίδασκε τοὺς ὄχλους κατὰ μυριάδας ἐπισυναγομένους καὶ ἀλλήλους καταπατοῦντας.»

1) Ἰδ. τὰ λείψανα Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ S-J Légrand καὶ F. Tychon «Mémoire sur Démétrius de Phalère, δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Mémoires de la Littérature de l'Académie Royale tom. XXIV—Bruxelles 1852.

Κεφ. ΙΘ', 45—47, κτλ.

δ) Ἐκ τοῦ Ἰωάννου·

Κεφ. Δ', 5—27.—ε', 24—25 καὶ 59.

Κεφ. Η'. κτλ.]

Τοιαῦτα ὅμοια χωρία μαρτυροῦντα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ γλῶσσαν, εὐρηνται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πλεῖστα. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀρκοῦμεθα εἰς τ' ἀναγραφέντα, διότι ταῦτά εἰσι καὶ τὰ οὐσιωδέστατα.

Συμπέρασμα.

Οὕτω λοιπὸν λέγομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἰς ἀνώτερα σχολεῖα δὲν ἐφοίτησεν, ἀλλὰ μόνον ἐν μικραῖς, προκαταρκτικοῖς ἐμαθῆτευσεν — ὅτι ἦτο μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ πρακτικὸς ἐγένετο διδάσκαλος¹ — ὅτι ὑπέρσχυε μὲν πως τότε κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ (ἡ νέα δηλαδὴ Ἀραμαϊκὴ) γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἦν λίαν διαδεδομένη, — ὅτε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραφεν ἄριστα (ἐκ πείρας μᾶλλον διδαχθεὶς) τὴν Ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκεν, — ἀλλὰ καὶ ὅτι ὠμίλει καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίσης, γινώσκων ἅμα νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀναγινώσκῃ, ὅχι βεβαίως μετὰ τσαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γλῶσσαν, ἀλλὰ τῶς μόνον, ὥστε ἐν ἀνάγκῃ εὐκόλως καὶ ταύτης νὰ ποιῇται χρῆσιν, — καὶ τέλος ὅτι τὴν Ῥωμαϊκὴν . . . ἀλλὰ κατὰ πόσον αὕτη ἡ γλῶσσα ἦτο γνωστὴ τῷ Ἰησοῦ, περὶ τούτου μεγάλας ἔχομεν τὰς ἀβεβαιότητας, καὶ οὐδέν τι νὰ εἰπώμεν ἱστορικῶς ἀποδεικτὸν δυνάμεθα, καθ' ὅτι μάλιστα καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς δὲν παρουσιάζεται, ἀνθρωπίνως ἐννοεῖται, πολλὰς ἔχων γνώσεις περὶ τῆς τότε Ῥωμαϊκῆς ἰσχύος καὶ πολιτικῆς δυνάμεως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΑΠΑΖΗΣ δ. φ.

Ἐν Χίῳ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1879.

Παράρτημα.—Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1874 τοῦ κ. Εἰρηναίου Κ. Ἀσωπίου, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Λαμπρούλλου, «*ἂν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί*», ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι ἐν τισὶ μὲν συμφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀντιθέσεις τοῦ κ. Λαμπρούλλου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ θέμα ἡμῶν σχετιζομένων, ἦσαν πάντῃ σφαλεραί. Καὶ γνωρίζω μὲν ἄλλως, ὅτι τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον πᾶν ἄλλο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν βιβλίον, ἀλλ' ὅμως δὲν νομίζω ἄκαιρον μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκθέσιν μου νὰ

¹ Ἰδ. Λεοσιγγίου «ἀνατροφή τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» §. 60.

ἐπιφέρω ὀλιγίστας λέξεις εἰς ἀντικεινὴν τινῶν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου γραφέντων καὶ μάλιστα καθ' ὅσον γινώσκω, ὅτι ἡ κυρία, οὐσιώδης ἰδέα τῆς μνημονευθείσης μικρᾶς τοῦ 'Ημερολογίου πραγματείας τυγχάνει καὶ ἡ κυρίως ἐν 'Ελλάδι σφαλερῶς παρ' ἅπασιν, ἢ τοῦλάχιστον τοῖς πλείστοις ὑπεριχέουσα.¹ Καὶ δὴ.

α) Ὁ κ. Λαμπρύλλος ἐν § 2 γενικῶς ὑπὸ τὸν ὄνομα λέγει κοινὴν γλῶσσαν ἢ τοῖς πᾶσι γνωστὴν, καὶ ἀπυλότου ἐπικρατήσεως τυχοῦσα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ πᾶσι τοῖς Ἀσιατικοῖς ἔθνεσιν ἢ το ἢ Ἑλληνική.»

Τοῦτο μερικῶς μόνον ἀληθεύει. Διότι μεγάλως μὲν εἶχε διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Μ. Μακεδόνα. ἄλλ' ὅμως οὐδαμῶς οὐδέποτε μέχρι Χριστοῦ ἠδύνατο νὰ θεωρῇται ὡς ἡ κοινὴ καὶ τοῖς πᾶσι γνωστὴ γλῶσσα, τοῖς κατὰ τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον ἔθνεσι. Διότι ὑπῆρχον μὲν πόλεις κατὰ τὰς χώρας ταύτας σχεδὸν παντελῶς Ἑλληνικαί,² ἄλλ' ὅμως ὑπῆρχον πόλεις ἕτεραι, ἐν αἷς ὀλιγίστα ἴσχυεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα,³ ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλαι ἐκ διαφόρων γλώσσας λαλούντων ἐθνῶν κατοικοῦμεναι, περὶ ὧν δὲν ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, τίς τῶν γλωσσῶν, ἢ ποῖον ἔθνος γλωσσικῶς ἐκεῖ ὑπερίσχυεν (ἀκριβῶς, ὡς δύναται τις σήμερον νὰ εἴπῃ ὁμοίον τι περὶ Βηρυττοῦ ἢ Ἀλεξανδρείας, ἐν αἷς αἱ ξέναι γλῶσσαι, οἷον ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἰταλικὴ τοσαύτην ἔχουσιν ἐπέκτασιν, ἰσχύιν.) Εἰς τὰς τελευταίας ταύτας, ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, κητατακτέα καὶ ἡ Γαλιλαία (ἐθνῶν χώρα, ἐπαρχία ἐθνῶν). Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ § γενικὸν τοῦ κ. Λαμπρύλλου συμπέρασμα «ἐκ τούτου καθίσταται φανερόν, ὅτι καὶ οἱ Ἀποστόλοι ὡς Γαλιλαῖοι ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν» δὲν φαίνεται τόσο ἀσφαλές, ὅσα ἐπὶ βίας οὐχὶ στερεῶς οἰκοδομηθέν⁴.

1 Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ εὑρῇ τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ὑπὸ τοῦ Βρουνίου ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Λαμπρύλλος παραπέμπει περὶ αὐτῶν εἰς τὸν α' καὶ δ' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἐπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἄπαν, οὐδὲν ἀνεύρον.

2 Ἰδ. μέρος Β' τῶν προεκτεθέντων.

3 Ὡς π. χ. αὕτη ἡ Ἱερουσαλήμ.

4 Ἰσως τινὲς τῶν Ἀποστόλων ἐγνώριζον ἀρχῇ τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς τῇ μητρικῇ αὐτῶν γλώσσῃ. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ οὐδεμία κυρωτικὴ μαρτυρία ἱστορικὴ τοιαύτη εὑρίσκεται, καὶ ἐπειδὴ αἱ πλείστοι τούτων ἦσαν ἄνθρωποι ἀμαθεῖς τὸ πρῶτον, ὅτε ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ (Ἰδ. Ματθ. Ι', 1—4. Λ. Κορ. 26—31), ἀνατεθραμμένοι ἀναλόγως τῆς ταπεινῆς αὐτῶν καταγωγῆς, διὰ ταῦτα πιθανότατον, ὅτι ἀπλῶς κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδίαν μητρικὴν γλῶσσαν ἐγίνωσκον ἢ τοι τὴν τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκὴν, εἶχον δ' ἐπιδοθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς βραδύτερον, ὡς π. χ. ὁ Ἰάκωβος. Ἰδ. Κ. Κοντογόπου εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Ταῦτα δὲ πάλιν λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ διαμφοδοτήσωμεν ἀπάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν γνῶσιν. Διότι πασίγνωστον ὑπάρχει, ὅτι πολλοὶ τούτων ἰδίως βραδύτερον ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀκούοντες. Οὕτω καθ' ὃν χρόνον εἶχε καταβῇ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅτε αἱ μαθηταὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, ὑποθέτομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὠμίλησαν τότε καὶ Ἑλληνιστί, μάλιστα, διότι βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ κατοικοῦντες Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν Αἴγυπτον . . . καὶ Παμφυλίαν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων τῶν Ἀποστόλων. Τέλος

6') Εἴτα διατείνεται ὁ κ. Λαμπρόλλος, ὅτι οἱ λόγοι οὗς πρὸ τῆς κατελευσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὁ Πέτρος ἀναστὰς ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν, ὡς καὶ ἡ δημηγορίχ, ἦν μετὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἱερουσαλὴμ, καθαρῶς Ἑλληνιστὶ ἐξηνέχθησαν. Καθ' ἡμᾶς, οἵτινες πρὸς τούτοις οὐδαμῶς ἀσφαλῶς γνωρίζομεν, ἂν ὁ Πέτρος ὠμίλει τότε τόσον καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν¹, ἡ γνώμη αὕτη ὑπάρχει ὅλως ἀμφισβητήσιμος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν τοιοῦτο δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Β' τοῦ Λουκᾶ συγγραφῆς. Δυνάμεθα δηλ. ἀπροσκόπτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου ῥηθέντα ἀπηγγέλλθησαν ὅχι ἐλληνιστὶ, ἀλλ' ἐβραϊστὶ, ἥτοι ἐν τῇ τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ. Ἄν ὅμως ἡ ἔκθεσις γίνεται ἐλληνιστὶ, τοῦτο προῆλθεν ἕνεκα τοῦ συγγραφέως, ἐλλόγως τὴν ἐλληνικὴν προκρίναντος, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ἡ τότε συνετάττε τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἔργον τοῦτο ὁ Λουκᾶς ἀπασῶν τῶν ἄλλων ἐπικρατοῦσα, καὶ τῶσφ μᾶλλον, ὅσῳ διότι καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ἀρχῇθεν ἄριστος ἐλληνιστῆς ἐγένετο. «Καὶ ἐν τούτοις, εἰπόν τινες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδείξεων (·) ὅτι ὁ πρὸ τῆς κατελευσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος λόγος τοῦ Πέτρου¹ ἐγένετο ἐλληνιστὶ, εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασις τῆς Συροχαλδαϊκῆς λέξεως «Ἀκελδαμα» ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς λέξεως μετάφρασις οὐδὲν περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ ὁ Πέτρος ὠμίλησε μαρτυρεῖ. Ἐξηγουμαι ὁ κ. Α' ἐν § 13 θαυμασίως πως ἐρωτᾷ ὧδε «διατί πολλαχοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαντῶμεν (·) ἐν μέσῳ τοῦ Ἑλλήνος λόγου παρεναιρομέναις καὶ τινας λέξεις ἐβραϊζούσας ὧν τὸ πλῆθος μεθερμηνεύεται εἰς τὸ ἐλληνικόν, καὶ δὲν τίθεται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτό;» πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ ἔτι θαυμασιώτερον ὡς ἐξῆς «διότι λέγει, ὁ ἐξιστορῶν εὐαγγελιστῆς ἐφρόνει ὅτι ἐλάλουν μὲν ἐλληνιστὶ οἱ ἐρωτῶντες ἢ πράττοντες καὶ λέγοντες (!) καὶ συναναστρεφόμενοι, καθ' ὃ πάντες ἐβραῖοι, οὐχὶ ὅμως καθαρῶς καὶ ἀμιγῶς, ἀλλ' ἀνεμίγνυσον καὶ λέξεις καὶ φράσεις ἐβραϊζούσας, διὰ τοῦτο ἐξέθηκεν ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν ὅτι ἐλέχθησαν ταῦτα». Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συλλογίζηται τις, τότε βεβαίως ὅλα κατὰ θεῖαν τινὰ μοῖραν θὰ φαίνωνται, ὅτι συντρέχουσιν εἰς τὸ ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι πάντα τότε ἐπὶ Χριστοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱε-

ἐρωτῶμεν τὸν κ. Λαμπρόλλον, «διατί ἄρα γε ὁ μὲν Ἰωάννης παρίστησι τὸν Ἰησοῦν φωνοῦντα τῷ Λαζάρῳ Ἑλληνιστὶ, ἐνῷ ὁ Μάρκος τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἰακώβου ἐν τῇ τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ «Ταλιθα κουμ»;» Καὶ διὰ τί ὁ μὲν Θεολόγος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Λουκᾶς (ιδίως ἐν ταῖς Πράξεσι) παραλείπουσιν τὰς ἐβραϊζούσας λέξεις, οἱ δὲ ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ποιοῦνται αὐτῶν χρῆσιν συχνῶς; (Ἰδ. Ματθ. ΚΖ'. 46—47. Μάρκ. Ζ' 82—86 κτλ. δι' οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἢ ὅτι 1) οἱ μὲν πρῶτοι ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐγίνωσκον κάλλιον τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ 2) διότι ὅτε οὗτοι (ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης) συνέγραφον ἡ Ἑλληνικὴ εἶχεν ἐντιλῶς τῶν ἄλλων γλωσσῶν ὑπερισχύσει (Λουκ. ΙΑ' 43 Πράξ. Θ' 36—40.) Ἰδ. πλείονα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Keim.

1 Διότι οὐδεμίαν τοιαύτην μαρτυρίαν εὕρηται.

2 Πράξ. Α, 15—23.

ρουσαλήμ καὶ πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑλληνικά, καὶ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἔτι, ὅτι γνήσιος τὰ φρονήματα καὶ τὴν γλῶσσαν Ἑλλην ἐγένετο, καὶ ὅπως τῶν ἄλλων ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν ξένος. Ἀλλ' ὑποία παρκφόρος πλάνη! διότι τὰ πάντα ἐβραϊστὶ διεδραματίσθησαν, ἐξαίρουμένων τῶν σκηνῶν ἐκείνων, εἰς ἃς ἑλθόντες μέρος ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι ἢ ἐν γένει ἄλλοεθνεῖς (ὄχι δηλ. ἐβραῖοι). Ἄν δὲ παρκτηροῦνται λέξεις τινὲς ἐβραϊκαί, εἰς τὸ ἐλληνικὸν μεταφραζόμεναι, δι' ἃς τοσοῦτον ἀπορεῖ ὁ κ. Α. τοῦτο ἀκριβῶς προσέρχεται ὅπως ἐκ τοῦναντίον ἢ ὡς ὑποθέτει αὐτὸς ὁ κ. Α. Ἐπειδὴ δηλ. τῶν Εὐαγγελίων οἱ συγγραφεῖς καὶ ἐν γένει τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶχον εὐθὺς κατανοήσει, καὶ καλῶς παρκτηρήσει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καθ' ὃν χρόνον ἐπεχειρίζοντο τὰς συγγραφὰς αὐτῶν, δὲν ἔμελλε πλέον νὰ ὑπερισχύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ἤδη κατισχύσει τῶν λοιπῶν,¹ καὶ ἐπομένως ἐκτὸς τῶν ἄλλων τῆς γλώσσης ταύτης ἐμφύτων οὕτως εἰπεῖν ἰδιότητων καὶ προτερημάτων, ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἱκανὴ εἰς διέδοσιν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ τῆς θείας τοῦ Χριστιανισμοῦ φιλοσοφίας,² διὰ τούτου μετέδιδον ἑλληνιστὶ πᾶν ὅ,τι περὶ Χριστοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐγνώριζον, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ πιστότατα· οὕτω δ' εἰς αὐστηροτέραν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν τούτων τήρησιν, ἀνέφερον ἔστιν ὅπου καὶ τινὰς λέξεις εἰς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν, ὑποδηλοῦντες οὕτω τὴν μεθ' ἧς ἔγραφον ἀκρίβειαν. Δυστυχῶς αἱ λέξεις αὗται αἱ κυρίως τὴν ἐν ἡ διεδραματίσθησαν τὰ ἱστορούμενα γλῶσσαν ἡμῶν δεικνύουσιν εἶναι ὀλίγισται.³ Ἐπειδὴ δ' αὗται ἦσαν πλέον, ὡς πρὸς τὴν ἤδη ἐπικρατήσασαν ἑλληνικὴν, ξενότροποι καὶ οὕτω εἰπεῖν ἀπηρχαιωμένοι καὶ διὰ τοὺς μέλλοντας ἑλληνιστὶ ν' ἀναγνώσῃ τὰ ἱστορούμενα ἴσως ἀκατανόητοι, διὰ τοῦτο καὶ μεταφράζοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἀκριβῶς ὡς καὶ σήμερον πολὺ χάς ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ σχετικῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὀλιγότερον παρ' ἡμῶν διαδεδομένῃ Γαλλικῇ γλώσσῃ, οὕτω λέγομεν.

«Καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανέκαμψαν οἱ sans-culottes, τοῦτ' ἔστιν οἱ ἀβράκωτοι.»

Τοιαύτη εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασις τοῦ γράροντος ἢ λαλοῦντος ἑλληνιστὶ ἐπιτρέπεται· ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον ὄχι βέβαια, ἐντὸς ᾧ ἡ ἐναντία γλῶσσα ὑπάρχει ἐπικρατεστέρα. Τοσαῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασιν τῆς λέξεως «Ἀκελδαμά». — Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐρμηνευτέα καὶ τὰ ἐν ταῖς § § 14, 15, 16 ὑπὸ τοῦ κ. Α. ἀναφερόμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία.

γ') Ἀλλ' ἐπίσης οὐχὶ ὀρθὴ τοῦ κ. Α. ἰδέα εἶναι καὶ ἡ ἐν § 6. «ὅ,τι λέγω

¹ Σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ τὰ συγγραφέντα πάντα συνιπτάθησαν ἑλληνιστὶ π. χ. τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἱ πλεῖστοι ἐνα μὴ εἰσω ἀπασαί αἱ ἐπιστολαὶ κτλ.

² Ἰδ. Κ. Παπαρηγ. Ἱστορ. Ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμ. Β' σελ. 529—533.

³ Ἰδ. π. χ. Μαρκ. Ζ', 82. Ματθ. ΚΖ', 4. καὶ ΚΖ', 6, καὶ ἄλλ.

περί τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἀρμόζει (;) λεγόμενον καὶ περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐποικούντων Ἰουδαίων· ὑποθέτω μάλιστα, ὅτι καὶ τινες τῶν παροικούντων οὐδ' ἐγνώριζον ὅλως τὴν ἐβραϊκὴν. » Ὁ κ. Α δὲ ἡλ. θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπικρατεστέρα γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνική, καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν ἐβραίων τὴν μητρικὴν παρῆκωνίσασα· οὕτω δὲ νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα παραβλήθῃτω ἡ § γ' τοῦ Β' μέρους τῶν προσεκτεθέντων, ἐξ ἧς ἀρκούντως καταφαίνεται· πῶς εἶχον οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐβραῖοι πρὸς τὰ ἑλληνικά. Ἀλλ' ὁ κ. Α λέγει ὅτι ὑποθέτει τοῦτο· ὅταν ὁμῶς τις ὑποθέτῃ, τότε ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐν ᾧ ὁ κ. Α οὐδέναι τοιοῦτον ἀναφέρει. Ὅτι δ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ Χριστοῦ εἶχεν ἐν ἐκυτῇ πλείστους ἄλλοεθνεῖς, τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολλῶν μαρτυριῶν, αἱ καὶ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἀλλοχόθεν νὰ συναθροίσωμεν δυνάμεθα, ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τῶν τοσούτων ἐθνῶν ἡ παρουσία κατὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλ' ὁμῶς ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστατοι, ὅθεν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἡ τότε ἐπὶ Χριστοῦ κοινοτέρα, τοῦτο καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων ἀποδείξεων ἐπικυροῦται, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο ὁ τόπος ὁ ἱερός, ὅπου συνεκεντροῦντο, καὶ ὁπόθεν ἤλπιζον νὰ παρουσιασθῇ ὁ κοσμικὸς αὐτῶν βασιλεὺς καὶ ν' ἀνεγείρῃ πάλιν τὸ βασιλείον τοῦ Ἰσραὴλ,¹ ὥς καὶ σήμερον ἔτι φαντάζονται τοῦτο διὸ καὶ προτιμῶσι τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμονήν, αὖξοντες οὕτως ἐκεῖ ἀριθμητικῶς.

δ') Καθ' ὅμοιον τρόπον, τουτέστι σφικτερώς, ἐσκέφθη ἐπὶ τοῦ χωρίου ΚΖ', 46—49. ὁ κ. Α § ἐν ὅπου ἐκτίθενται οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οὓς ἐν μεγάλῃ φωνῇ περί τὴν ἐνέτην ὥραν ἐβόησεν, ὅτε αἱτινὲς τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος· κτλ. « Ἴδου Ἑβραῖοι, λέγει ὁ κ. Α, εὐρισκόμενοι ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐδόλως ἐκκοοῦντες τὰ ἐβραϊκά, καὶ δυνάμενοι πρὸς πάντα φθέγγεσθαι ἑλληνιστί. Ἀλλ' ὁμῶς 1) αἱ λέξεις αὗται, αἵτινες ἐξηνέχθησαν ἐν τῇ μητρικῇ τοῦ Ἰησοῦ γλώσσῃ, καὶ ὡς πρωτότυποι μεγίστην ἀποπνέουσι χάριν καὶ ζωηρότητα, εἰσὶν οὐχὶ Ἑβραϊκαὶ ἀλλὰ Συροχαλδαϊκαὶ (Ἴδε μέρος Γ' τῶν προσεκτεθέντων) καὶ 2) οἱ τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ παρνοήσαντες δὲν ἦσαν Ἑβραῖοι ἀλλὰ βέβαιότατα ἄλλοεθνεῖς, καὶ δὴ ἢ Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι οἵτινες ἐν ταῖς δημοσίαις θέσεσιν, αἱ κατελάμβανον δὲν εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς Ἑβραϊκῆς, ὅσον τῆς Ἑλληνικῆς (ἧς τὴν γνῶσιν νόμος τοῖς δικασταῖς ἐπέβαλλε,) καὶ ἰδίως τῆς Ῥωμαϊκῆς. Ἀλλ' ὁ κ. Α διατεινόμενος, ὅτι ἦσαν οἱ παρνοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ Ἑβραῖοι, φέρει ὡς λόγον ἀρκούντως ἰσχυρὸν τὸν δε· « ὅτι δ' οἱ περιεστῶτες (;) ἦσαν ὅχι ἄλλοεθνεῖς, ἀλλ' Ἰουδαῖοι τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἱστοριογνωσίας τοῦ Ἠλιοῦ ἀναρπασθέντος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐν σώματι καὶ πάλιν κατελευσομένου (ὡραία μὰ τὴν ἀλήθειαν ἀπόδειξις), ἐκ παραδόσεως, λέγω,

¹ Ἴδ. ὁλόκληρον τὸ Β' κεφ. τοῦ Ματθαίου.

ἀγνώστου εἰς τοὺς παροικοῦντας ἐκεῖ ἄλλοεθνεῖς». Παρατείνων δ' οὕτω τὰς δῆθεν ἀποδείξεις του λέγει εἶνα δὲ μὴ μακρηγοῶ, παρενείρω τὰ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτόθι ἐδάφ. 39—44 εἰρημένα, ὅθεν δείκνυται τρανῶς (;), ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παραπορευομένων ἢ καὶ παρισταμένων ἦσαν Ἰουδαῖοι». — Ἀλλ' ὅμως 1) ἄλλοι ἦσαν οἱ «παραπορευόμενοι,» καὶ ἄλλοι οἱ παρκαυνοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ τὸ «Ἡλὶ, Ἡλὶ, κτλ.» οἵτινες ἴσταντο ἐκεῖ που πλησίον. Ἐπειτα 2) ἐκ τοῦ μνημονευθέντος τούτου χωρίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου δείκνυται καθαρῶτα ὅτι οἱ «ἐκεῖ ἐστώτες» ἦσαν ἢ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι, καὶ ἐν γένει ἄλλοεθνεῖς. Ὡς τοιοῦτοι δὲ ἥμισυ εἶχον αὐτὴν τῆς ἐβραϊκῆς, διότι ἐν μὲν ἐδαφίῳ 27 τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ λέγεται τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς πρὸ πρυτῶριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν», ἐν δὲ τῷ 31 «καὶ ἀπήγαγον (δηλ. οἱ στρατιῶται) αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι». — ἐν δὲ τῷ 33. «καὶ ἐλθόντες (οἱ στρατιῶται ἢ καὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοι ὑπάλληλοι) εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανείου τόπος, ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον», ἐν δὲ τῷ 35 σταυρώσαντες δ' αὐτὸν (δηλ. εἰ ἄνθρωποι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας) διμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ», ἐν δὲ τῷ 36, «καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.» Μετὰ δὲ ταῦτα πάντα ἀντιθετικῶς τίθεται τὸ ἐν τῷ 39. «Οἱ δὲ παραπορευόμενοι», ἐν αἷς πάλιν ἐννοητέους καὶ ἄλλοεθνεῖς, πρὸ παντὸς ὅμως Ἰουδαίου, διότι καὶ Ἰουδαῖος ἦτο ὁ σταυρούμενος, πρὸς δὲ καὶ διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι ἐν Ἰερουσαλὴμ, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ συμπεράνῃ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν λέξεων, ὅς μετὰ ψυχρότητος ἤμα καὶ σκώματος κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντος ἐξετάξουν, ἀναφερομένους εἰς τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν παραδόσεις ¹. Ἐπειτα πάλιν πρὸς τοὺς «παραπορευομένους», ὅχι ἀντιθετικῶς, ἀλλ' ἐν χρήσει μεταβατικῇ τίθεται τὸ ἐν ἐδαφίῳ 47. «τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον ὅτι Ἡλὶαν φωνεῖ οὗτος». Ὅτε δηλ. παρήλθεν ἡ ὥρα τῆς σταυρώσεως, καὶ οἱ παραπορευόμενοι» ἱκανοποίησαν τὴν περιέργειάν των, καὶ οἱ ξένοι πάντες ὁμοίως τότε ἀπῆλθον, ἀφέντες ἐκεῖ μόνους τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὀφείλον νὰ φυλάττωσι τοὺς καταδίκους, μέχρις οὗ τελείως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκπνεύσωσιν ². Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλου τινὸς ἔθνους π. χ. Ἑλλήνες κτλ., πάντοτε ὅμως ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας (μό-

¹ Ἰωάν. Β, 19. Ματθ. Ες. 61, ΚΖ', 39—43. «Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτὸν» εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατέδηθη ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγον κτλ.

² Ἰδ. Μάρκου τὰς λέξεις τοῦ ΙΒ, 44—45 «Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας πολήσας εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πιλάτον, καὶ ᾔτησατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἡ δὴ τέθνηκε καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντηρίωνα, ἐπερώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντηρίωνος, ἰδωρῆσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ κτλ.

νον ὄχι Ἑβραῖοι), οἵτινες τὴν τότε ἐν χρήτει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Συροχλ-
δαϊκὴν οὐδόλως ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοῶσι, διό καὶ ἐπόμενον ὅτι οἱ τοιοῦ-
τοι εὐκολώτατα νὰ παρκαυήσωσι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ ἡδύναντο. Ἐκτὸς
δὲ τούτων ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας γίνεται καταφανέστατον καὶ ἐκ
τοῦ κεφ. ΚΖ, 48—49 τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὁπόθεν διδασκόμεθα, ὅτι
εἰς αὐτῶν ἀλαβῶν ἀπόγονον, πλήτας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλὰ μὲν ἐπότι-
ζεν αὐτὸν (τὸν Ἰησοῦν) οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον· ἄρες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἡλίας
σώσων αὐτόν.» τοιαῦτα ἔργα ἡδύναντο μόνον ἐκεῖνοι ν' ἀναλαμβάνωσιν, ὅ-
σοι ἐξεπρόσωπον ἐκεῖ τὴν ἐξουσίαν, μόνον καθῆκον ἔχοντες ὡς φρουροὶ νὰ
γινώσκωσι τὰ διατρέχοντα ὅπως εὐρίσκωνται ἔπειτα εἰς θέσιν νὰ δίδωσι
περὶ πάντων λόγον τοῖς ἀνωτέροις αὐτῶν.— Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν,
ὅτι τὸ «ἐστῶτων» ἰσοδυναμεῖ τῷ «καθημένων καὶ τηρούντων τὸν Ἰησοῦν
ἐκεῖ», τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας οἵτινες καὶ παρενόουν τοῦ Ἰησοῦ
τὰς λέξεις.

ε) Ἀλλὰ πάλιν καὶ ἂν ἠθέλομεν πρὸς ὥρην ὑποθέσει τοὺς λόγους τοῦ κ.
Α ὡς ὀρθῶς ἔχοντας, μὴ ἄρα διὰ τούτων μαρτυρεῖται τι ἀμέσως περὶ τῆς γλώσ-
σης τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς γλωσσομαθείας αὐτοῦ; Ἡ μὴ τυχὸν, ἂν τις ἀπο-
δείξῃ, ὅτι τῶν Ἀποστόλων τινὲς ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἔστω καὶ ἅπαν-
τες, ἀποδεικνύει ταῦτοχρόνως, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε καὶ ἐλάλει αὐ-
τὴν ἐπίσης; Ὁχι βεβαίως.— Πάντες ὅμως οἱ λόγοι τοῦ κ. Α ἀποδεικνύου-
σιν ἐν καὶ μόνον ἀληθέστατον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Β' μέρει τῆς πραγματείας
ἡμῶν κατεδείχθη, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο καὶ ἐπὶ Χριστοῦ ἀρ-
κούντως διαδεδομένη ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις, καὶ μάλιστα εὐθὺς μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ ὅτι εἶχεν ὑπερισχύει ἀπατῶν τῶν λοιπῶν. Τοῦτο καὶ μόνον
ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνομεν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν §§. 7, 8, 9, 10,
11 κτλ. τοῦ κυρίου Α, καθὼς καὶ ἐξ ὧν ἡμεῖς ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅθεν καὶ
παραδεχόμεθα τοῦτο ἀπλῶς, χωρὶς ἐνταυτῷ νὰ διατεινώμεθα, ὡς ὁ κ.
Α ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν,
καθὼς καὶ πάντες τῆς Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἑβραῖοι, ὧν πολλοὶ αὐτὴν ἐβραϊ-
κὴν ἐγνώριζον, τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν! » ἰδ. § 17 τοῦ κ. Α. Καὶ τέ-
λος πάντων τὰ μέγιστα θὰ ἤμεθα εὐγνώμονες τῷ κ. Α ἂν μετὰ τὰ ἐν
§ 12 ἀναφερόμενα λόγια ταῦτα «ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ δείγματα ἐξ αὐτῶν
τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτοῖς τῆς Ἱερο-
σολύμοις ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἑλληνιστί», ὑπεδείκνυσεν ἡμῖν τοιαῦτά τινα
δείγματα ὀλίγιστα, μόνον διότι, ἐκ τῶν Εὐαγγελίων πηγάζοντα μέγα θὰ
εἶχον τὸ κύρος ἐν ἐκαστοῖς, καὶ πᾶσαν ἄλλην μαρτυρίαν περιττὴν θ' ἀπεδεί-
κνυσαν. Ἐν τούτοις ὁ κ. Α οὐδὲν τοιοῦτο δεῖγμα ἀναφέρει διὰ τί δέ; Ἄς
ἀπαντήσω ἐγὼ ἀντὶ τοῦ κ. Α διότι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀδύνατον, ἀφ' οὗ οὐ-
δόλως τοιαῦτα δείγματα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπάρχουσι.— Πόθεν λοι-
πὸν περήχθη ὁ κ. Α εἰς τὰς τοσοῦτον ὑπερβολικὰς αὐτοῦ σκέψεις; Βε-

Ἐαίως ἐξ ὧν αἰτίων καὶ οἱ πλείστοι τῶν Ἑλλήνων ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρήχθησαν τοῦτ' ἔστιν ἕνεκα τῆς μεγάλῃς αὐτοῦ φιλοπατρίας, καὶ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ζήλου, πῶς νὰ παρστήσῃ τὸν Χριστὸν ἑλληνικώτερον. Τὸν ζῆλον τοῦτον ἄλλως πάντοτε ἐσεβάσθημεν, διότι εἶναι τιμιώτατος μάλιστα ἐν Ἑλληνικῇ καρδίᾳ ἐμφωλεύων, οὐδεμίᾳ ὁμῶς ἀνάγκῃ, οὐδὲ πρέπει μέγρις, ἀνωφελοῦς ὑπερβολῆς νὰ καταντᾷ.

Μετὰ τὴν ἔλθεσιν καὶ τῶν ὀλίγων τούτων μένομεν πάλιν ἀκριβῶς πιστοὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἡμῶν συμπέρασμα.

Κ. Α. Π.

ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΝ

Τὸ Ἀρτεμίσιον κεῖται παρὰ τὸν λιμὸν τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου, τὸν σχηματιζόμενον ἐκ τοῦ Γισαίου ὄρους καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας τῆς Εὐβοίας· καὶ καλεῖται οὕτως ὁ ὑπὲρ τὸν Ὀρεὸν μέγρι τοῦ χωρίου Ἑλληνικῶν αἰγιαλός, ὥς καὶ τὸ ἐκεῖ ἀκρωτήριο.¹

Πρὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ὑφύπτει ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὥσπερ μὲς τις νησίδιον, Μυόνησος μὲν τὸ πάλαι² Ποντικόνησος δὲ τὴν σήμερον καλούμενον, ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον.³

Τὸ στενὸν τοῦτο τῆς θαλάσσης μέρος ἐκρίθη κατ'ἀλλήλων ὅπως ναυμαχίῃ τῇ 480 π. χ. ὁ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην Ἑλληνικὸς στόλος, ἐκ 271 τριήρεων καὶ ἐξήκοντα χιλιᾶδων ἀνδρῶν συγκείμενος, μετὰ τοῦ τὸν Ξέρξην παρακολουθοῦντος Περσικοῦ στόλου.

Ὁ Πλούταρχος, βοηθούμενος ἐξ ὧν ὁ Ἡρόδοτος καὶ Φαντίας ὁ Λέσβιος ἔγραψεν, διηγεῖται εἰς τὸν βίον τοῦ Θερμοκλέους τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, καταλήγων οὕτως.

«Αἱ δὲ γενόμεναι τότε πρὸς τὰς τῶν βαρβάρων ναῦς περὶ τὰ στενὰ μάχη, κρίσιν μὲν εἰς τὰ ὅλα μεγάλῃν οὐκ ἐποίησαν, τῇ δὲ πείρᾳ μάλιστα τοὺς Ἕλληνας ὤνησαν, ὑπὸ τῶν ἔργων παρὰ τοὺς κινδύνους διδασχθέντας, ὥς οὔτε πλήθη νεῶν, οὔτε κόσμοι καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ καὶ κρουσμοὶ, ἢ θάρσος καὶ παρρησία, ἔχουσί τι δεινὸν ἀνδράσιν ἐπισταμένους εἰς χεῖρας ἵεναι, καὶ μάχεσθαι τολμᾶσιν· ἀλλὰ δεῖ τῶν τοιούτων καταφρονούντας, ἐπ' αὐτὰ τὰ σώματα φέρεσθαι καὶ πρὸς ἐκείνα διαγωνίζεσθαι συμ-

1 Ἑλλην. Ἱστορ. Παπαρ. Τομ. Α'. Σελ. 422.

2 «Εἶτα Μυόνησος νησίδιον». Στράβ. Βιβλ. Θ. § 14.

3 Ὁ Κος Λάνδερικ (Περιγ. Λαυτ. Αἰδηφοῦ Σελ. 68) λέγει· ὅτι τῇ 1758 δι' ἰσχυροτάτου σεισμοῦ μικρὰ τις νήσος πρὸς ἄρκτον τῆς Εὐβοίας κατεβύθη καὶ Πόντικος ὀνομαζομένη κατέδυσεν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ τῇ αὐτῇ γὰρ καὶ ἄλλη τις νήσος ἐκτὸς τῆς σωζομένης ταύτης.